

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

“БАНК-МОЛИЯ ХИЗМАТЛАРИ” ФАКУЛТЕТИ

“МОЛИЯ ВА СУҒЎРТА ХИЗМАТЛАРИ” КАФЕДРАСИ

“Ҳимояга тавсия этилди”

Кафедра мудир, проф.

_____ Ж.Р.Зайналов
Баённома №_____ 2018 йил май

5230600 – “Молия” таълим йўналиши

МК-414 гуруҳ талабаси Амонов Зойирнинг

**«Солиқ юкини аниқлаш мезонлари ва ставкаларини
оптималлаштириш йўллари (Сурхондарё вилояти Сарийосиё
туман ДСИ маълумотлари бўйича)» мавзусидаги**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар: и.ф.н. Хусанов Б.Ш.

Илмий маслаҳатчи: Рахимов З.А.

Самарқанд шаҳар ДСИ Юридик камерал
назорат бўлими бошлиғи.

САМАРҚАНД – 2018

Мундарижа

Кириш	3
I.Боб. Солиқ юкини аниқлаш мезонларини назарий асослари	
1.1.Солиқ юкини аниқлаш мезонлари табиати иқтисодий барқарорлигини таъминлаш аҳамияти.....	8
1.2.Солиқ юкини ҳисоблашда хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тўланган солиқлар миқдорини тақослаш орқали солиқ юкини ҳисоблашнинг назарий аҳамияти.....	11
1.3.Солиқ юкини мақбуллаштириш зарурияти.....	15
II.Боб.Хўжалик юритувчи субъектларида солиқ юкини ҳисоблаш амалиёти ва тартиби.	
2.1.Хўжалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юкини ҳисоблашни амалиётдаги тартиби.....	20
2.2.Хўжалик юритувчи субъектларида солиқ юкини ифодаловчи кўрсаткичлари таҳлили.....	24
2.3.Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан солиқ юкини ҳисоблашда ягона солиқ тулаш тартиби.....	32
III Боб. Солиқ юкини мезонларини ва солиқ юкини оптималлаштириш истиқболлари.	
3.1.Солиқ юкини пасайтириш сиёсатини бюджетнинг харажатлар қисмини оптималлаштириш чоралари билан боғлиқлигини таъминлаш омиллари.....	38
3.2.Солиқ юкини оптималлаштиришда солиқ харажатларини таҳлили.....	45
3.3.Солиқ юкини пасайтиришда солиқ имтиёзларини таъсирини ошириш истиқболлари.....	52
IV.Боб. Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИда ҳаёт фаолияти хавфсизлигини ҳолати ва самарали ташқил этиш йўллари	
4.1. Ҳаёт фаолияти хавфсизлигининг аҳамияти.....	57
4.2.Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИ ходимлари меҳнат ва ёнғин хавфсизлиги доирасидаги чора-тадбирлари.....	59
4.3.Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИ да фавқулотда ҳолатлар доирасидаги чора-тадбирлари.....	64
4.4.Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИ да фаолият кўрсатаётган	71

ходимларга тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича амалга оширилиб келаётган ишлари ва уни мукаммалаштириш йўллари.....	
Хулоса ва таклифлар.....	73
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	76

Кириш

Мамлакат иқтисодий сиёсатининг асосий негизини солиқ сиёсати ташкил қилади. Солиқлар нафақат давлатнинг, балки солиқ туловчиларнинг ҳам манфаатларини ўзида мужассам этади. Шу жиҳатдан ушбу масалага ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан катта аҳамият берилиб, уларнинг мазмун-моҳияти чуқур таҳлил қилинмоғи лозим. Солиқ муаммолари таркибида солиқ юки муҳим аҳамият касб этади. Зеро, солиқ, юки мамлакат иқтисодий қудратига, аҳолининг ижтимоий аҳволига, корхоналарнинг иқтисодий ва молиявий барқарорлигига бевосита боғлиқдир. Улар бир-бирига узаро таъсир қилувчи омиллардир. Булар инобатга олинандиган бўлса, солиқ, юкини таҳлил қилганда солиқларга фақат давлат ёки солиқ туловчилар нуқтаи назаридан қараб бўлмайди. Уларга ҳар қандай вазиятда атрофлича ва тизимли ёндашмоқ лозимлигини ва мавзунинг долзарблигини англади.

Маълумки, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида макро ва микро иқтисодиётни ҳам давлат узининг молиявий дастаклар орқали бошқариб боради. Солиқлар ушбу молиявий дастакларнинг энг асосий унсурларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли хужалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ, юкининг оптималлиги мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг барометри ҳисобланади.

Солиқлар қандай (юқори ёки паст) даражада булиши кераклиги тўғрисидаги масала солиққа тортишнинг амалий муаммоларидан бири ҳисобланади. Солиқларни кемайтириш борасидаги талабларни тўғри ва ҳаққоний баҳолаган ҳолда, давлатнинг хўжалик тизимига юклатилган бошқа

вазифаларини ҳам, хусусан, ижтимоий масалалар, фундаментал фанларни ривожлантириш давлатнинг мудофаа қобилиятини таъминлашга ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Макроиқтисодий нуктаи назардан қараганда, солиқ юкини баҳолашда давлатнинг иқтисодий сиёсати билан ҳам ҳисобланиши талаб этилади. Хар қандай давлат тизими фаолият курсатиши учун унинг узига яраша даромадлари ва харажатлари булиши керакки, уларни хар доим мутаносиб равишда шакллантириб боришга ҳаракат қилинади. Давлат бюджетининг даромад ва харажат қисмлари узига хос мустақил категория сифатида шаклланиш ва сарфланиш хусусиятларига эга. Чунки, даромад қисми давлат молиясининг манбаи ҳисобланса, харажат қисми эса умумдавлат талаб ва эҳтиёжларини қондиришга йуналтирилади. Шунингдек, бюджетнинг шаклланиш жараёниги ижтимоий тузумда ташкил топган хўжалик юритиш шакли, жамиятда ҳал этиладиган устувор масалалар таъсир ўтказади.

Муаммонинг урганилганлик даражаси. Солиқ юкини молиявий таҳлилнинг муҳим вазифаларидан бири урганилаётган объектга таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг аниқ таъсирларини ҳисоблаш усулларини ишлаб чиқишдан иборатдир. Аммо солиқ юки таҳлили ва унинг узгаришига таъсир этувчи омилларни ҳисоблаш юллари мамлакатимиз олимлари ва хорижий олимларнинг ҳам солиққа бағишланган иқтисодий адабиётларида, хусусан, иқтисодий таҳлилга бағишланган адабиётларда ҳам қараб чиқилмаган. Буларни инобатга олиб солиқ, юкига таъсир қилувчи омилларни, уларни аниқлаш ва таҳлил қилиш йулларини иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усулларини қуллаган ҳолда ишлаб чиқдик ва амалиётга тавсия қилмоқдамиз.

БМИ нинг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. БМИ Сам ИСИ “Молия ва суғурта хизматлари кафедраси илмий – тадқиқот ишлари режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади - ривожланиш жараёнидаги мамлакат иқтисодиётида солиқ туловчилар зимасига тушадиган солиқ юкини аниқлаш

мезонлари ва солиқ ставкаларини оптималлаштириш ва самарали бошқариш орқали такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари. БМИ да қуйилган мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

- солиқ юкини аниқлаш мезонлари табиати иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ахамиятини ўрганиш;
- солиқ юкини мақбуллаштириш заруриятини аниқлаш;
- хўжалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юкини ҳисоблашни амалиётдаги тартиби баҳолаш;
- хўжалик юритувчи субъектларида солиқ юкини ифодаловчи кўрсаткичлари таҳлилинини ёритиш;
- хўжалик юритувчи субъектлар томонидан солиқ юкини ҳисоблашда ягона солиқ тулаш тартиби ёритиб бериш;
- солиқ юкини пасайтириш сиёсатини бюджетнинг харажатлар қисмини оптималлаштириш чоралари билан боғлиқлигини таъминлаш омилларни гурухлаш орқали урганиш;
- солиқ юкини оптималлаштиришда солиқ харажатларини таҳлилинини ўрганишга эришиш;
- солиқ юкини пасайтиришда солиқ имтиёзларини таъсирини ошириш истиқболларини таъминлаш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти бўлиб, иқтисодиётда солиқ юкини аниқлаш мезонлари ва солиқ ставкаларини оптималлаштириш билан боғлиқ молиявий муносабатлари ҳисобланади.

Тадқиқот предмети. Солиқ юкини аниқлаш мезонлари ва ставкаларини оптималлаштириш жараёнида юзага келадиган иқтисодий муносабатлар тадқиқотнинг предмети ҳисобланади.

Тадқиқот методлари. БМИ да иқтисодий таҳлил, мантиқий, қиёсий таҳлил ва маълумотларни гурухлаш, усулларида фойдаланилди.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

- солиқ юкини аниқлаш мезонлари табиати иқтисодий барқарорлигини таъминлаш асосланди;
- солиқ юкини мақбуллаштириш зарурияти илмий жихатдан асосланди;
- хўжалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юкини ҳисоблаш тартиби ўрганилиб чиқилди;
- хўжалик юритувчи субъектларида солиқ юкини ифодаловчи кўрсаткичлари таҳлили ёритилди;
- хўжалик юритувчи субъектлар томонидан солиқ юкини ҳисоблашда ягона солиқ тулаш тартиби ёритиб берилган;
- солиқ юкини пасайтириш сиёсатини бюджетнинг харажатлар қисмини оптималлаштириш чоралари билан боғлиқлигини таъминлаш омилларни гуруҳлаш орқали урганиш;
- солиқ юкини оптималлаштиришда солиқ харажатларини таҳлилининг истиқболини белгилаш лозимлиги илмий жихатдан асосланган.

Илмий янгилиги:

- ✓ солиқларнинг туловчиларга тушадиган солиқ юкини камайтириш ёрдамида иқтисодиётда кичик бизнес ва тадбиркорликни янада ривожланишини таъминлаш;
- ✓ хўжалик юритувчи субъектлар зиммасидаги солиқ юкини бундан кейин ҳам камайтириб бориш йўли билан улар ихтиёрида қоладиган маблағларни айнан, фаолиятни кенгайтириш орқали қўшимча иш ўринларни яратиш, техник модернизациялаш ва инновацион фаолиятга йўналтирилишини таъминлашга эришиш;
- ✓ солиқларни ҳисоблаш ва ҳисобини юритишни ихчамлаштириб бориш ҳамда уларни бюджетга ундириш механизмини такомиллаштириш;
- ✓ солиқ имтиёзлари ва преференцияларни унификациялаш орқали берилиши орқали хўжалик субъектлари фаолиятини рағбатлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш;

✓ хўжалик юритувчи субъектлар, аҳоли билан солиқ органлари ўртасида солиқ муносабатлари борасида online интерактив хизматларни ривожлантириш;

✓ солиқ маъмурчилигини соддалаштириш ва такомиллаштириб усуллари ёритилди ҳамда таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ва тадбиқи. Тадқиқот иши натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, унинг натижаларидан солиқ тизимини такомиллаштириш, келажакда чуқур ўрганишга бағишланган махсус тадқиқот ишларида манба сифатида фойдаланиш мумкин. Тадқиқот иши натижаларининг амалий аҳамияти, БМИ нинг илмий таклиф ва амалий тавсиялари республикамиз солиқ юкини оптималлаштириш орқали солиқ тизимини соддалаштиришни таъминлашга оид қонун ва қонуности ҳужжатларини ишлаб чиқишда фойдаланиш билан белгиланади.

БМИ материалларидан олий ўқув юртларида “Солиқлар ва солиққа тортиш”, “Солиқ назарияси”, “Молия” фанларини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот жараёнида ишлаб чиқилган илмий таклиф ва тавсиялар Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИ томонидан 2018 йил май ойида тузилган далолатномасига асосан амалиётга жорий этилган.

Тадқиқот ишнинг синовдан ўтиши. БМИ нинг асосий ғоя ва хулосалари “Молия ва сўғўрта хизматлари” кафедрасининг илмий семинарларида ва кафедра мажлисида муҳокама қилинган ва химояга тавсия этилган.

БМИнинг тузилиши ва таркиби. БМИ нинг таркибан кириш, тўрта боб, хулоса ва таклифлар адабиётлар рўйхатидан ташқил топган. БМИ да 4 та диаграмма, 7 та жадвал мавжуд.

I.Боб. Солиқ юкини аниқлаш мезонларини назарий асослари.

1.1.Солиқ юкини аниқлаш мезонлари табиати иқтисодий барқарорлигини таъминлаш аҳамияти.

Корхонага солиқ, солинди, у солиқларни мунтазам тулаб бормоқда. Буни корхоналардаги солиқ, юкини баҳолашни билиш лозим. Бу эса солиқ юкини қандайдир мезонга ёки меъёрга солиштиришни тақозо қилади. Аммо бундам мезон, ушбу масаланинг адабиётларда ёритилиши буйича хулоса қиладиган булсак ҳамон хорижда ҳам, мамлакатимизда ҳам ишлаб чиқилмаган.

Макро ва микроиқтисодиёт даражасида солиқ юкини ҳисоблаш буйича олимларимиз томонидан бир қанча усуллар таклиф этилган. Бундай солиқ юкини аниқлаш усуллари мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларга мос тарзда ишлаб чиқилмоқда. Чунки солиқ, юкини аниқлашда ҳар бир давлатнинг олиб бораётган иқтисодий аҳволи ва шу мамлакатнинг солиқ, сиёсатидан келиб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Солиқ юкини назарий жиҳатдан таҳлил қилганда унга иқтисодиётнинг макро ва микродаражаси нуқтаи назаридан қараш лозимдир. Макродаражада солиқ, юкига ушбу соҳанинг етакчи олимларидан бири Т.Маликовнинг¹ фикри етарли даражада асосланганлиги боис ушбу соҳага тўхталмадик.

Бироқ шуни этироф этиш керакки, ҳозирги пайтда солиққа тортиш назаритаси ва солиқни режалаштириш амалиётида хужалик юритувчи

¹ Маликов Т. Солиқ юки оғирлигини кескин камайтириш керакми? УзР ДСҚ Солиқ, академияси. - Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. 32-бет.

субъсктларга тўғри келадиган солиқ юкини ҳисоблаш, дунё миқёсида, энг муҳим ҳамда баҳсли муаммолардан бири булиб қолмотқда. Шу туфайли ушбу муаммонинг айрим жиҳатларига тухталиб утаимиз.

Мазкур масалани таҳлил қилганда унга ҳам давлат, ҳам солиқ туловчилар манфаатлари нуқтаи назаридан қараб, ушбу субъектларнинг манфаатларини мувофилаштирувчи ҳолатга олиб қилишга ҳаракат қилинмоғи лозим.

Мамлакатимизда солиқ юки қай аҳволда ёки корхоналарда солиқ юкининг даражаси қандай деган саволларга жавоб бериш учун, энг аввало, ушбу атамани мазмуни нималигини таҳлил қилиш лозим, деб уйлаймиз. Солиқ юки буйича нашр қилинган адабиётларда турли қарашлар мавжуд. Буларнинг айримларига тухталамиз.

Ғарб олимларидан С.Фишер, Р.Дорибуш, Р.Шмалензилар солиқ юки солиқ туловчилар билан бирга шу маҳсулотни истемол қилувчиларга ҳам тушади, деб таъкидлайди.

Хусусан: «Солиқ юки бозорда ўз товарини таклиф қилганга ҳам ва уни харид қилганга ҳам тушади бошқача айтганда, солиқ, ҳисобига фирманинг фойдаси камайганлиги ва охириги истемолчи даромадининг бир қисми харид қилинган товарга ортиқча туланганлиги билан белгиланади.²

Ҳақиқатда, ҳар қандай солиқ юки провардида маҳсулотни истемол қилувчиларга келиб тушади. Бизнинг фикримизча солиқ юкига, бу ерда бевосита, солиқ туловчилар нуқтаи назаридан қараш мақсадга мувофиқдир.

Агар шу нуқтаи назардан қараладиган булса, солиқ юкига А.М.Азрилиан раҳбарлигидаги муаллифлар жамоаси томонидан тайёрланган катта иқтисодиётга оид луғатда келтирилган таъриф тўғрироқ булади. Унда айтилишича: «Солиқ юки деганда солиқ туловчиларнинг бошқа

² Фишер С., Дорибуш, Р., Шмалензи. Р Экономика. — М.: «Дело», 1999. — 386-бет.

юналишлардан ажратиб солиқ тулашга юналтирилган маблағлари билан боғлиқ иқтисодий чегаралаш даражаси тушинилади³.

Бизнинг фикримизча, ушбу таъриф бевосита солиқ туловчилар нуктаи назарига тукри келсада, муаллифларнинг узлари таъкидлаганидек малум даражада чегараланган. Биринчидан, солиқлар демократик мажбурий туловдир. Иккинчидан, солиқ туловчилар малум даражада иш натижасида олинган даромаднинг бир қисмини тулайдилар. Шу жихатдан солиқларни «иқтисодий чегаралаш даражаси» деб булмайди.

Ушбу таърифлардан фарқли улароқ профессор Қ.Яхёев ушбу тушунчага куйидагича таъриф беради: «Солиқ юки — туловчининг ҳамма солиқлар ва йиғимлар йиғиндисини бюджетга тулашдир. Солиқ юки фойдага ёки жами даромадга нисбатан олинади. Мамлакат миқёсида ҳамма туланган солиқ ва йиғимларнинг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи ҳам солиқ юкини ифодалайди»⁴. Мазкур таъриф солиқ юкининг макро ва микроиқтисодиёт даражасида ҳисоблаш учун асос буладиган жихатларни ўз ичига олган. Бироқ ушбу таъриф ҳам бизнинг фикримизча айрим камчиликлардан холи эмас.

Туловчилар кимлигига ва қайси бюджетга туланиши буйича аниқлик киритилмаган. Иккинчидан, таърифда турли йиғимлар хусусида гап бор. Аммо уларнинг бир қисми бюджетларга эмас, балки турли жамғармаларга утказилади. Учинчидан, хужалик юритувчи субъектлар ўз маблағларини турли жамғармаларга уз ихтиёрлари билан хайрия сифатида ўтказишлари ҳам мумкин. Лекин булар солиқларга кирмайди ва солиқ юкини ҳисоблаганда инобатга олинмайди. Туртинчидан, солиқлар ва бошқа туловлар оддий тулов булиб қолмасдан, улар мажбурий қатъий белгиланган ставкада ва тартибда туланадиган булиши лозим.

³ А.Н.Азрилиян раҳбарлигидаги муаллифлар жамоаси. Большой экономический словарь.— М.: Институт новой экономики, 1999. - 89-бет

⁴ Яхёев Қ Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. Дарслик. Тошкент: «Г.Фуллом», 2000. — 16-бет.

1.2.Солиқ юкини ҳисоблашда хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тўланган солиқлар миқдорини тақослаш орқали солиқ юкини ҳисоблашнинг назарий аҳамияти

Солиқ юкига нисбатан талаблар солиқ юкининг таърифини асосланишини тақозо қилади. Хусусан, у солиқ ва бошқа туловларнинг табиатидан келиб чиқмоғи лозим. Агар шу нуқтаи назардан қарайдиган булсак Т.Тошмуродовнинг таърифи анча такомиллашгандир. Бунда айтилишича: «Солиқ юки — хужалик юритувчи субъект ёки фуқаро тулайдиган барча солиқлар ва туловлар йиғиндисининг даромадга нисбати»⁵. Ушбу таърифда солиқ ва туловларнинг табиати очиб берилган булсада, юқорида таъкидланган камчиликлардан холи эмас. Бунда ҳам туловчилар кимлигига ва қайси бюджетга туланиши буйича аниқлик киритилмаган. Турли йиғимлар хусусида гапирилгани билан уларнинг бир қисми бюджетларга эмас, балки турли жамғармаларга утказилиши хусусида таъқиқланмаган. Солиқлар ва бошқа туловларнинг мажбурий қатий белгиланган ставкада ва тартибда туланадиган тулов эканлиги хусусида ҳам эслатилмаган. Шундай қилиб, солиқ юкининг таърифи буйича ҳали олимларимиз ва амалиётчиларимиз бир тухтамга келишган эмас.

⁵ Тошмуродов Т. Солиқлар изоҳли луғат. — Тошкент: «Меҳнат», 2003. — 116-бет.

Солиқ юкининг таърифи буйича мавжуд камчиликларни инобатга олиб, ушбу масалани назарий ва амалий жиҳатдан атрофлича ўрганиб, унга қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ деб топдик:

Солиқ юки деганда хужалик юритувчи субъект ёки фуқароларнинг давлат, маҳаллий бюджетга ҳамда турли жамғармаларга белгиланган ставка, тартибда тулайдиган барча солиқлар ҳамда туловлар йиғиндисининг туловчилар ҳажмига, даромадга ёки бошқа солиқ объектига нисбати тушунилади.

Солиқ юки буйича олимларнинг қарашларини жамлаган холда қуйидаги жадвални келтирамиз (1.1-жадвал).

1.1-жадвал

Солиқ юки буйича айрим олимларнинг қарашлари

Муаллифлар	Солиқ юкига берилган таъриф	Манба
С .Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензи	Солиқ юки бозорда уч товарини таклиф қилганга ҳам ва уни ҳарид қилганда ҳам тушади. Бошқача айтганда, солиқ ҳисобига фирманинг фойдаси камайганлик ва охириги истемолчи даромадининг бир қисми ҳарид қилинган товарга ортиқча туланганлиги билан белгиланади.	Экономика.- М.: «Дело», 1999 386- бет.
А.Н.Азрилиян раҳбарлигидаг и муаллифлар жамоаси	Солиқ юки деганда солиқ туловчиларнинг бошқа юналишлардан ажратиб солиқ тулашга юналтирилган маблағлари билан боғлиқ иқтисодий чегаралаш даражаси тушунилади.	Большой экономичес кий словарь. —М.: Институт новой экономики, 1999. 89- бет.
Қосим Яҳёев	Туловчининг ҳамма солиқлар ва йиғимлар йиғиндисини бюджетга тулашдир. Солиқ юки фойдага эки жами даромадга нисбатан олинади. Мамлакат миқёсида ҳамма туланган солиқ ва йиғимларнинг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи ҳам солиқ юкини ифодалайди	Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. Да рслик Тошкент: 2000. 16-бет.

Т.Тошмуродов	Хужалик юритувчи субъект ёки фуқаро гулайдиган барча солиқлар ва туловлар йиғиндисининг даромадга нисбати.	Солиқлар изоҳли луғат. - Тошкент: «Меҳнат», 2003.16-бет.
Б.И.Исроилов	Солиқ юки деганда хужалик юритувчи субъект ёки фуқароларнинг давлат ёки маҳаллий бюджетга ҳамда турли жамғармаларга қабтий белгиланган ставкада ва тартибда тулайдиган барча солиқлар ва туловлар йиғиндисининг туловчиларнинг ҳажмига, даромадга ёки бошқа солиқ, объектига нисбати тушунилади.	Мазкур ишда.

Навбатдаги вазифа солиқ юкини ҳисоблашдан иборатдир. Бу буйича ҳам олимларимиз ўртасида турли қарашлар мавжуд. Жумладан, Т.Тошмуродов солиқ юкини барча солиқлар ва туловлар йиғиндисининг даромадга нисбати⁶ билан белгиланишини курсатиб утадилар.

Профессор Қ.Яҳёев эса солиқ, юкига кенгроқ қарайди. Унинг таъкидлашича: «Солиқ юки фойдага ёки жами даромадга нисбатан олинади. Мамлакат миқёсида ҳамма туланган солиқ, ва йиғимларнинг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи ҳам солиқ юкини ифодалайди»⁷. Микроиқтисодиёт даражасида солиқ юки нафақат даромадга, балки фойдага нисбатан олиними ҳам курсатиб утилган.

Бироқ айрим олимларимиз ва амалиётчиларимиз солиқни ким туласа шунга нисбатан унинг юкини ҳисоблашни тавсия қиладилар. Масалан, Ш.К.Гатаулин: «Солиқни ким тулайди? Уни етиштирувчи ҳам, истеъмолчи ҳам тулайди»⁸, деб хулоса қилади ва ушбу масалани ёритиш жараёнида солиқ юкини ким булса шунга мос равишда тақсимлаш лозимлигини билдириб ўтади.

⁶ Тошмуродов Т. Солиқлар изоҳли луғат. — Тошкент: «Меҳнат», 2003. - 116-бет.

⁷ Яҳёев Қ. Солиқсиз тортиш назарияси амалиёти. Дарслик. — Тошкент: «Ф.Ғулом», 2000. — 16-бет.

⁸ Гатаулин Ш.К. Солиқлар ва солиқсиз тортиш. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ЎзР ДСҚ, 1996. 30-35 бет.

Мамлакатимизда солиқ, амалиёти ва назарияси билан шуғулланган, солиққа доир куплаб асарлар ёзган Д.И. Шаулов ва У.Т.Канлар солиқ, юки даражасини макроиқтисодиёт даражасида аниқлаш лозимлигини ўқтиради. Хусусан, уларнинг таъкидлашича «Солиқлар миллий даромадни давлат тасарруфига олишнинг энг муҳим воситасига айлангани сабабли, улар макро иқтисодиётни тартибга солишда борган сари муҳимроқ рол уйнамоқдаки, ЯИМ умумий ҳажмида солиқ, тушумлари салмогининг камайиши бунинг кўрсаткичи ҳисобланади»⁹. шундай қарашлардан қуриниб турибдики, солиқ юкини аниқлашга олимларимиз ҳам, амалиётчиларимиз ҳам етарли даражада аҳамият бераётган эмас. Бунинг устига бирорта меъёрий ҳужжатда солиқ юкининг меъёри ёки мезони хусусида ҳам гап юритилган эмас.

Солиқ, юкини ҳисоблашда хужалик юритувчи субъектлар томонидан туланган солиқлар миқдорини тақослаш борасида иқтисодий адабиётларда турли кўрсаткичлар тулланилади.

Улардан бири корхона даромадидир. Ушбу кўрсаткич қуйидаги сабабларга кўра солиқ, юкини тулиқ ифода этмайди, деб уйлаймиз, Чунки биринчидан, даромад хорижий давлатлар корхоналарида ҳам, мамлакатимизда фаолият курсатаётган корхоналарда ҳам солиқларни тулашнинг ягона манбаи ҳисобланмайди.

Иккинчидан, бу кўрсаткичдан фойдаланиш солиқ, юки қийматининг ортишига ва салбий натижаларга олиб келиши мумкин, яни ушбу усулдан фойдаланилганда солиқ, юки 100 фоиздан ошиб кетиши табиий.

Бундан ташқари солиқ, юкини ҳисоблашда айрим адабиётларда қушилган қиймат¹⁰ кўрсаткичидан ҳам фойдаланиш тавсия қилинади. Бир қараганда ушбу кўрсаткич жуда мақбул кўрсаткичга ўхшайди. Лекин шуни таъкидлаш керакки, қатор солиқлар, хусусан, мол-мулк солиқ кенг куламли солиқ базасига эга. Ушбу кўрсаткични ва у билан боғлиқ кўрсаткични қушилган қийматга киритиб булмайди.

⁹ Солиқ қонунчилиги асослари. Ўқув кўлланма / Тузувчилар Д.И.Шаулов, У.Т.Кан. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 1999. — 228-бет.

¹⁰ Пансков В.Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации. — М.: «Мир книги», 2000. -64-бет.;

Солиқ юкини ҳисоблаш буйича айрим олимлар фақат тушум кўрсаткичидан фойдаланишни тавсия қилади. Ушбу кўрсаткичдан фойдаланишни асослаш учун услубий ёндашувларни, яъни қайси тушумдан фойдаланиш мақсадга мувофиқлигини аниқлаш керак булади. Масалан, В.Г.Панской каби қатор россиялик олимлар бундай кўрсаткич сифатида сотилган маҳсулот миқдорини ҳамда бошқа сотишдан тушган тушумлардан фойдаланишни таклиф этади.

1.3.Солиқ юкини мақбуллаштириш зарурияти.

Солиққа тортиш назариясида солиқ юкини имкон қадар мақбуллаштиришга энг долзарб муаммо сифатида қаралмоқда. Солиқ юки мамлакат ялпи ички маҳсулоти таркибидаги солиқлар миқдорининг шу маҳсулот хажмига нисбатидир. Амалиётда солиқ юкини фоизда ва коэффициентда ҳисоблаш қабул қилинган.

Купчилик ҳолларда солиқ юки икки хил йўл билан аниқланади: **биринчисида** солиқларнинг фақат соф миқдори инобатга олиниб, **иккинчисида** эса, солиқлар таркибига бошқа ижтимоий ажратмалар ёки бошқа мақсадли фонллارга ажратмалар ҳам қушиб ҳисобланади.

Солиқ юкининг оғирлигини фақатгина мамлакат миқёсида эмас, балки алоҳида олинган тармоқлар, ҳудудлар, корхоналар ёки хўжалик юритувчи субъектлар учун ҳам аниқлаш мумкин. Бунинг учун солиқ юки оғирлигини улчашнинг умумий тартибига риоя қилиш керак. Бунда солиқлар, ижтимоий ёки бошқа мақсадли жамгармаларга ажратмалар миқдорини аниқлашда унчалик муаммо бўлмайди. Фақат тармоқ, ҳудуд, корхона ёки алоҳида олинган ЯИМ ни аниқлашда баъзи муаммолар бўлиши мумкин.

“2017-йилгача асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар” маълумотларига асосан, мамлакатимиз иқтисодиётида давлат иштироки улушини 15-18 фоизгача камайтириш, ижтимоий соҳаларни муттасил ривожлантириб

бориш, ялпи ички маҳсулотнинг йиллик ўсиш суръатларини 5-6 фоизга олиб чиқиш ва иқтисодиётдаги солиқ юкини 24- 21 фоизга тушириш режалаштирилган. Бу, Ўзбекистон ЯИМнинг шунча қисми солиқларга тугри келади, демакдир. Европанинг ривожланган давлатларида эса, солиқ юки оғирлиги кўрсаткичи деярли 50%дап юкори. Масалан, Данияда 60%, Швецияда 58,4%, Норвегияда 55,3%, Финляндияда 53,1%, Бельгияда 51,5%, Голландияда 51,4%, Австрияда 47.5% ва Португалияда эса 45,7% ва хоказо.

Фанда солиқ юки оғирлиги 30-33% га етгунга қадар бу даража ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатларига салбий таъсир кўрсатмаслиги исботланган. Бунинг айнан шундай эканлигини амалиёт ҳам тасдиқлайди. Лекин, энг асосийси ва муҳими шуки, солиқ юкининг оғирлигини камайтириш бюджет харажатлари хажмига, миқдорига боғлиқ. Бошқа шароитлар тенг булган тақдирда, бюджет, яъни давлат хисобидан қилинадиган харажатларни камайтирсак, давлат ҳам узи солиқ сиёсатида хўжалик юритувчи субъектлар ёки солиқ туловчилар зиммасига юкланган солиқ юкини камайтириш билан боғлиқ булган чора-тадбирларни амалга ошираверади. Илмий тадқиқотлар асосида айтадиган булсак, солиқ юкининг оғирлик даражаси ва бюджетдан қилинадиган харажатлар хажми ўртасида тўғри мутаносиб пропорционал боғлиқлик бор. Бюджетдан катта хажмдаги харажатлар қилиниши солиқ юки нисбатан оғир булишини тақозо эгади ва аксинча.

Ўзбекистонда давлатнинг иқтисодиётни бошқаришдаги ролини янада камайтириш ишлаб чиқариш субъектлари фаолиятини тубдан ривожлантиришда хўжалик юритувчи субъектларни солиққа тортиш тизимини содлалаштириш ва солиқ юкини камайтириш муҳим вазифалардан бири эканлиги мамлакатимиз рахбари томонидаи доимо такидланиб келинмоқда. Маълумки, бозор иқтисодиёти амалиётида қулланиладиган солиқ юки мамлакатда яратиладиган ялпи ички маҳсулотга нисбатан ўрнатилиб, унинг даражаси турли мамлакатларда турличадир. Бундай холат мамлакатда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсат, унинг географик ҳамда геополитик жойлашуви ва бошқа қатор омиллар билан изохланади.

Мамлакатимизда хўжалик субъектларига нисбатан урнатилган солиқ юкининг ижобий жihatларини намоён этиш учун уни айрим мамлакатлардаги солиқ юки билан таққослаш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун ушбу мамлакатларда солиқ юки салмогининг ЯИМга нисбатан улушини куйидаги учта йирик тоифага ажратган холда караб чиқсак:

Биринчи тоифа - солиққа тортишнинг эиг юкори даражаси ЯИМга нисбатан 40 фоиздан ортикни ташкил этган мамлакатлар: Германия, Франция, Италия, Дания, Люксембург.

Иккинчи тоифа - солиққа тортишнинг ўртача даражаси ЯИМга нисбатан 30 фоиздан 40 фоизгачани ташкил этган мамлакатлар. Буларга Буюк Британия, АКШ. Канада, Австралия, Украина ва бошқаларни киритсак булади.

Учинчи тоифа - солиққа тортишнинг энг паст даражаси ЯИМга нисбатан 30 фоизгачани ташкил этган мамлакатлар: Малайзия, Индонезия, Жанубий Корея, Хитой, Миср ва бошқалар.

Куришиб турибдики солиқ юки даражаси турли мамлакатларда турлича, айниқса, биринчи ва иккинчи гуруҳга кирувчи мамлакатларда нисбатан юкори.

Ўзбекистон ҳукумати ва Давлат солиқ қўмитасининг харакатлари натижасида мамлакатимизда солиқ юки даражаси қатор йиллар давомида мунтазам пасайиб бормоқда. Масалан, Айтиш жоизки Республикада изчил амалга оширилаётган солиқ сиёсати солиқ юкини камайтиришга қаратилган оқилона солиқ сиёсати иқтисодиётни ривожлантиришга муҳим ахамият касб этмоқда. Солиқ юкини пасайиши бу давлат бюджетига ундирилишини назарда тутилган солиқларни бир қисмини нафақат корхоналар ихтиёрига қолдириш ва уларда инвестицион маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва экспортгп сифатли маҳсулотларни чиқаришга қушимча имконият яратиб бериш демакдир, балким хўжалик юритувчи субъектларнинг самарали фаолияти ва молиявий барқарорлигини оширишга хизмат қилади. Хусусан 2018 йилда хам микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкасининг

5 фоизга сақланиб қолиниши хўжалик юритувчи субъектларни инвестицион-инновацион фаолиятини кенгайтиришга хизмат қилади.

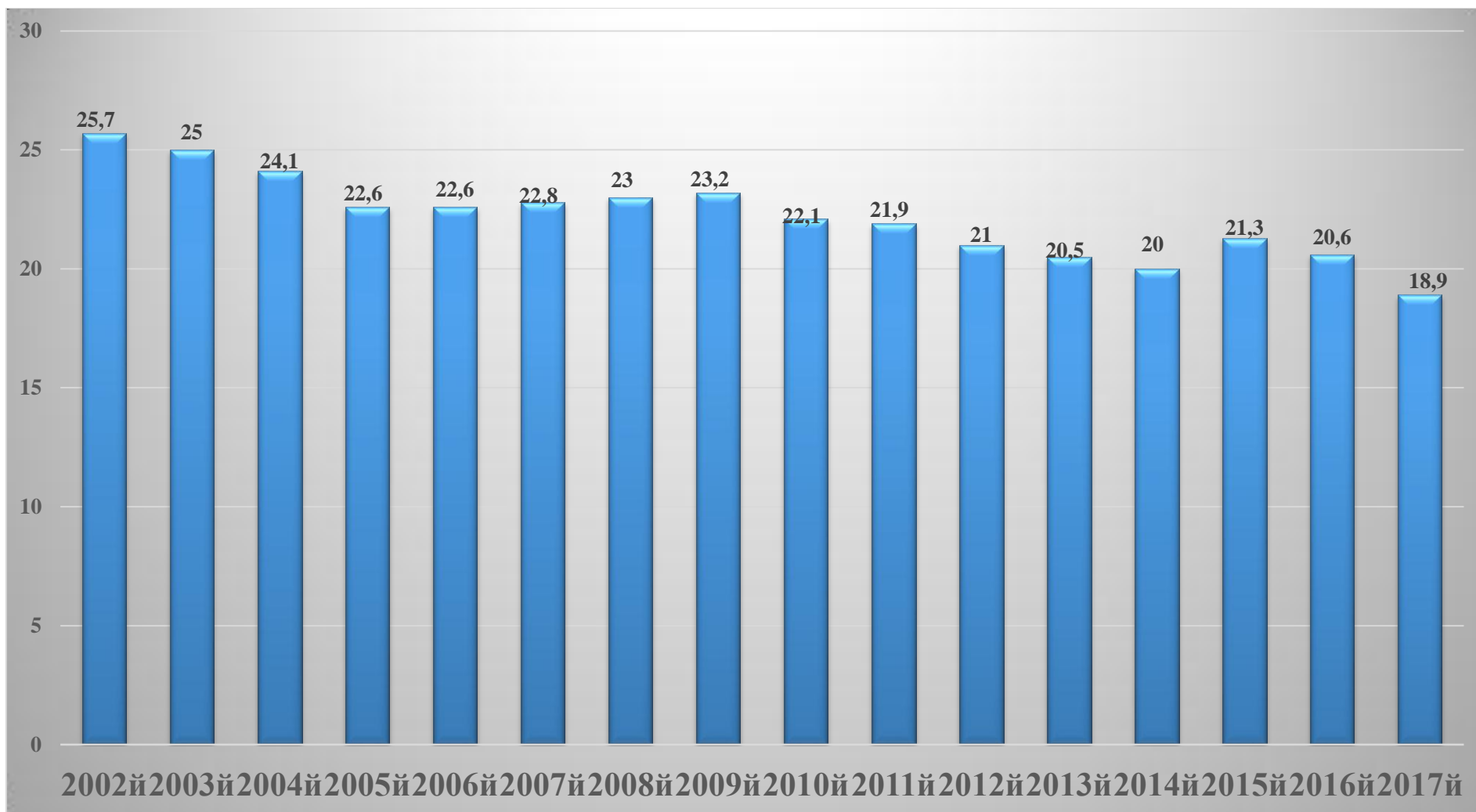
Маълумки, Республикамизда банк-молия тизмини мастахкамлаш ва иқтисодий молиялаштириш, ривожлантиришни жадаллаштириш шароитида фаол сектор корхоналарини турли молиявий манбалардан (яъни, бюджетдан, тижорат банкларининг кредит ресурслари ҳисобидан, жорижий инвестицияларни жалб этиш, аҳолини буш турган маблағларини жалб этиш, корхоналарда буш турган молиявий ресурсларини жалб этиш, молиявий бозор воситачилари ёрдамида қимматли қоғозларни жойлаштириш ва ҳакоза) самарали фойдаланиш масаласидир уларни корхонани молиявий куллаб-қўвватлаш бўйича оқилona солиқ сиёсати амалга оширилмоқда. Солиқ юкини енгиллаштириш ва унификатсия қилиш орқали хўжалик тузилмаларини янада куллаб-қўвватлаш шулар жумласидандир. Бу борада, Ўзбекистонда солиқ қонунчилигини такомиллаштириш, солиқ юкини босқичма-босқич камайтириб бориш солиқ тўловчиларни хўжалик фаолиятинига асосиз аралашувларидан ҳимоя қилишни кучайтириш, солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш борасида тизимли ишлар олиб борилиши кенг йулга куйилмоқда. Натижада, ҳозирги вақтда Ўзбекистон асосий солиқ ставкаларини миқдори бўйича солиққа тортиш даражаси юқори бўлмаган давлатлар қаторидан ўрин эгалаб келмоқда.

Ўтган йилларда солиқ юкини 1995 йилдаги солиқ юки билан солиштириганда, ЯИМ га нисбатан қарийиб 2 баробардан ортиқ камайиб, 41.2 фоиздан 18.9 фоизга тушганлигини кўриш мумкин. 2017 йилдаги солиқ юкини 2002 йилги солиқ юки билан тақослайдиган булсак 1.3 баробарга камайганлигини кўришимиз мумкин (1-диаграммага қаралсин).

Солиқ тўловчилар зиммасидаги солиқ юкини камайтириш ҳисобига уларнинг ўзларида қолдирилиши ва ушбу маблағлардан самарали фойдаланиш иқтисодий тараққиётга хизмат қилиши билан бирга ижтимоий соҳадаги муаммолар, яъни аҳолининг кам даромадли табақасининг даромади ошишига ва иш ўринлари яратилиб, бандлик масаласини ижобий ҳал этишга

шароит туғдирди. Айна бу ҳолат солиқ юкини камайтириш бўйича энг муҳим вазифа сифатида белгиланган ишлаб чиқаришни фаоллаштириш омили бўлган харид талабининг жадал ўсишини таъминлаш вазифасини амалга оширишга замин яратди.

2002-2017 йиллар ЯИМ га нисбатан солиқ юкни ўзгариш динамикаси.

II.Боб.Хўжалик юритувчи субъектларида солиқ юкини ҳисоблаш амалиёти ва тартиби.

2.1.Хўжалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юкини ҳисоблашни амалиётдаги тартиби.

Хўжалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юкини ҳисоблаш учун солиқ туловчининг қайси тур солиқ туловчи эканлигини белгилаб олиш муҳимдир. Мамлакатимиздаги солиққа тортиш амалиётидан келиб чиқиб, хўжалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юкини ҳисоблаш учун солиқ туловчиларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш тавсия этилади:

- умумбелгиланган тартибдаги солиқ, туловчилар;
- ялпи даромаддан солиқ туловчилар;
- ягона ер солиғи туловчилар;
- соддалаштирилган солиқ тизимида утган солиқ туловчилар.

Солиқ юкини аниқ ҳисоблаш учун бундан ташқари, ушбу гуруҳлардаги солиқ туловчилар тулайдиган солиқлар ва мажбурий ажратмалар ҳамда йиғимлар турлари ҳам муҳим аҳамиятга эга, деб ҳисоблаймиз.

Ушбу таклифни яна давом эттириш мумкин эди. Аммо турли олимлар турлича талқин қилганки, уларнинг кўпи назарий жиҳатдан қараб чиққан. Бироқ амалиётда ҳар бир кўрсаткич улчанадиган ва уларнинг манбалари қаерлардadir ифодаланадиган бўлиши лозим. Шу нуқтаи назардан, бухгалтерия ҳисоби талабларидан келиб чиқиб ушбу категорияни ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлашнинг такомиллашган вариантини тавсия қилмоқдамиз.

Тадқиқотлар натижасида, солиқ, юкини аниқлаш учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деган хулосага келинди. Хўжалик юритувчи субъектларда солиқ юкини аниқлаш учун солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан соф тушум, маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси ва ҳисобот даврининг соф фойдасига нисбати сифатида олишни тавсия қиламиз. У ҳолда қуйидаги кўрсаткичлар аниқланади:

1. Солиқ юкининг (**Сю.ст**) маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушум (**Ст**)га нисбатан миқдорини қуйидаги формула орқали ифодалашни тавсия қиламиз:

$$\text{Сю.ст} = \text{С} + \text{МТ} / \text{Ст}$$

Бу ерда:

С - барча солиқларнинг суммаси;

МТ - барча мажбурий туловлар.

2. Солиқ юкининг (**Сю.яф**) маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (**Яф**)га нисбатан миқдори:

$$\text{Сю.яф} = \text{С} + \text{МТ} / \text{ЯФ}$$

3. Солиқ юкининг (**Сю.яф**) маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишнинг соф фойдаси (**Сф**)га нисбатан миқдори:

$$\text{Сю.яф} = \text{С} + \text{МТ} / \text{Сф}$$

Солиқ юкини аниқлашда шуларни, инобатга олиш лозимки, айрим хужалик юритувчи субъектлар солиқларнинг ягона солиқ тулаш тартиби буйича туласалар, айримлари солиқларни умумий тартибда тулайдилар. Бу ҳолларда солиқ юкини аниқлашда ҳам узига хос хусусиятлар келиб чиқади.

Агар хужалик юритувчи субъект солиқни ягона солиқ тулаш тартиби буйича тулайдиган булса, бу ҳолда барча солиқ ва туловларнинг миқдори (**СТм**) қуйидагича аниқланади:

$$\text{СТм} = \text{Дс} + \text{Нфа} + \text{Йфа} + \text{Мфа}.$$

Агар хужаднк юритувчи субъект солиқни умумбелгиланган тартибдаги солиқ туловчи булса, солиқ суммаси қуйидагилардан таркиб топади:

- даромад (фонда) солиғи (**Дс**) солиқ, тулангунга қадар фойдадан;

- мол-мулк солиқи (**Ммс**), мол-мулкнинг ўртача йиллик қийматидан;

- инфратузилмани ривожлантириш солиғи (**Итрс**), соф фойдага нисбатан;

- нафақа фондига ажратма (**Нфа**), ялпи тушумга нисбатан;
- пул фондига ажратма (**Йфа**), ялпи тушумга нисбатан;
кушилган қиймат солиғи (**ҚҚС**). бажарилган ишлар, хизматларга нисбатан.

Бу ҳолда барча солиқ, ва туловларнинг миқдори (**СТм**) қуйидагича аниқланади:

$$\mathbf{СТм = Дс + Ммс + Итрс + Нфа + Йфа + Ққс.}$$

Хўжалик юритувчи субъект солиқни ягона солиқ, тулаш тартиби буйича тулайдиган булса, маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушум (**Ст**)га нисбатан солиқ, юки миқдорини қуйидаги формула орқали ифодалаш мумкин:

$$\mathbf{Сб.ст=Яст/Ст}$$

Солиқ, юкининг (**Сю.яф**) маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (**Яф**)га нисбатан миқдорини аниқлаш лозим булса қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин:

$$\mathbf{Сю.яф=Яст/яф}$$

Солиқ, юкининг (**Сю).яф**) маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинадиган соф фойдаси (**Сф**)га нисбатан миқдори қуйидагича аниқланади:

$$\mathbf{Сю.сф = Яст/Сф}$$

Худди шу кўрсаткич, хўжалик юритувчи субъект солиқни умумий тўлаш тартиби буйича тулайдиган булса, яъни солиқ юки маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан соф тушум (**Ст**)га нисбатан қуйидагича аниқланади:

$$\mathbf{Сю.ст = Дс+Ммс+Итрс+Нфа+Йфа+Ққс/Ст}$$

Солиқ юкининг (**Сю.яф**) маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишнинг ялпи фойдаси (**Яф**)га нисбатан миқдори қуйидагича ҳисобланади:

$$\text{Сю.яф} = \text{Дс} + \text{Ммс} + \text{Итрс} + \text{Нфа} + \text{Йфа} + \text{Ккс} / \text{Яф}$$

Солиқ юкининг (**Сю.яф**) маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишнинг соф фойдаси (**Сф**)га нисбатан миқдорини аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$\text{Сю.яф} = \text{Дс} + \text{Ммс} + \text{Итрс} + \text{Нфа} + \text{Йфа} + \text{Ккс} / \text{Сф}$$

Шундай қилиб, солиқ юкини аниқлаш учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бунда албатта барча солиқ ва туловларни инобатга олиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Маълумки, жаҳон амалиётида солиқ юкининг ЯИМдаги улуши 20-25 фоиз атрофида тебраниши мақбул ҳолат деб баҳоланади. Чунки у белгиланган кўрсаткичдан, яъни 20 фоиздан паст бўлса, давлат бюджетининг макроиқтисодий харажатларни қоплай олиш кафолати таъминланмайди. 25 фоиздан кўп бўлиши эса солиқ юкининг ҳаддан ташқари ортиб бориши ва иқтисодий ўсишнинг секинлашиши каби таҳдидларни вужудга келтиради.

Иқтисодиётда солиқ юки сўнгги йилларда турли даражада ўзгариб бормоқда. Бу натижаларни чегаравий қийматларга солиштирсак, республикамызда солиқ юки даражаси нормал ҳолатда дейиш мумкин.

Ўзбекистонда солиқ юки қай даражада эканлигини таҳлил қилиш учун турмуш тарзи бизникига ўхшаш бўлган мамлакатлар билан қиёслаш керак бўлади.

Олдинги бир қанча мақолаларда, юртимиз солиқ тизимидаги муаммоларни кўриб чиқиш асносида, бизнес зиммасига тушувчи оғир солиқ юкини ҳам бошқа муаммолар қаторида тилга олиб ўтгандим.

2.2.Хўжалик юритувчи субъектларида солиқ юкини ифодаловчи кўрсаткичлари тахлили.

Корхоналарда солиқ юкини ифодаловчи кўрсаткичларни тахлил қилиш жараёнида аниқланган барча кўрсаткичлар амалий маълумотларни қуллаган ҳолда ўрганилади. Солиқ юкини тахлил қилинганда шу нарсани инобатга олиш лозимки, уни фақат фирма ёки корхона нуқтаи назаридан эмас, балки давлат, корхона ва жамоа нуқтаи назаридан ҳам қараб чиқиш мақсадга мувофиқдир»

Солиқ, юкини тахлил қилиш учун Сарийосиё туманида фаолият курсатаётган 6 та корхона олинди. Уларнинг учтаси солиқни ягона солиқ тулаш тартиби буйича тулайдиган хўжалик юритувчи субъект, яна учтаси солиқни умумбелгиланган тартиб буйича тулайдиган хўжалик юритувчи субъектлардир. Уларнинг номларини шартли равишда А1, А2, А3, А4, А5, А6 деб олдик. А1, А2, А3 фирмалар солиқни ягона солиқ тулаш тартиби буйича тулайдиган хўжалик юритувчи субъектлар. А4, А5, А6 фирмалар эса солиқни умумбелгиланган тартиб буйича тулайдиган хўжалик юритувчи субъектлардир.

Солиқни ягона солиқ тулаш тартиби буйича тулайдиган хўжалик юритувчи субъектларда солиқ юкини аниқлаш учун қуйидаги жалвални тузишни тавсия қиламиз (2.1-жадвал).

Сариосиё туманида фаолият юритаётган корхонада ягона солиқ тулаш тартиби буйича тулайдиган А1,А2,А3 корхонада солиқ юкни аниқлашнинг 2017 йил натижалари буйича ҳисоб-китоб ва қиёсий таҳлили¹¹

Т / Р	Солиқ туланадиган кўрсаткичлар	Корхоналарнинг номи		
		А1	А2	А3
1	Ягона солиқ тулови (Яст), ялпи тушумга нисбатан, минг сум	44787,5	33758,0	46719,7
2	Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушум, минг сум	306453,9	226451,4	308501,6
	Шу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, %	14,61	14,91	15,14
3	Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган ялпи фонда, минг сум	246532,4	158354,6	231365,2
	Шу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, %	18,17	21,32	20,19
	Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинадиган соф фойда, минг сўм	24546,4	18392,7	32744,8
	Шу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, %	182,6	183,5	142,7
	Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган ялпи тушум, минг сум	389456,2	293546,9	406257,5
	Шу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, %	11,5	11,5	11,5

Манба: Ўрганилаётган солиқни ягона солиқ, тулаш тартиби буйича тулаётган 6 та фирманинг молиявий ҳисоботи ва солиқ, ҳисоби маълумотларидан фойдаланилган ҳолда муаллифнинг ҳисоб-китоби.

Мазкур жадвал маълумотларининг курсатишича, таҳлил қилинаётган корхоналарда солиқ, юки маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган ялпи тушум буйича ҳаммасида бир хил, яъни 11,5%ни ташкил қилади. Бу дегани солиқни ягона солиқ тулаш тартиби буйича тулайдиган барча хужалик юритувчи субъектларда солиқ, юки, яъни барча солиқлар ва

¹¹ Рақамлар шартли қилиб олинди.

мажбурий туловларнинг ялпи тушумдаги улуши 11,5%ни ташкил қилади деганидир. Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушумга нисбатан солиқ, юки таҳлил қилинаётган объектларда узғариб боради. Унинг миқдори А1 фирмада 14,61%ни ташкил қилса, А3 фирмада 15,14%ни ташкил қилган. Бу ерда солиқ, ва мажбурий туловлар бир хил миқдорда (ставкада) бир хил объектдан ҳисобланмоқда, аммо уларнинг маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушумга нисбатан даражаси турлича. Бунга сабаб, ҳисобланган солиқ суммаси А3 фирмада солиқ объектининг бошқа фирмаларга нисбатан кунлиги туфайли куп булган. Бундан куришиб турибдики, солиқ объект қанча куп булса, бир хил солиқ ставкаси билан давлат бюджетига купрок солиқ тушумини таъминлаш мумкин экан.

Таҳлил қилинаётган объектларда солиқ юки маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган ялпи фойдага (даромадга) нисбатан мос равишда 18.17; 21,32; 20,19% ни ташкил қилади. Бу ерда ҳам шу қонуният исботланмоқдаки, бир хил солиқ ставкаси билан солиқ объекти юқори булган фирмада давлат бюджетига туланадиган солиқ суммаси ҳам куп булади. Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, фирмаларнинг маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган ялпи фойдаси (даромади) қанча кун булса, солиқ суммаси ҳам, мос равишда, шунча куп булар экан. Демак амалиётда ҳар бир фаолият курсатаётган фирмаларнинг яшовчанлигини таминлашдан фақат мулк эгалари эмас, балки давлат ҳам катта манфаатдордирлар.

Мазкур хулосани солиқ юкининг маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинадиган соф фойда мисолида ҳам куришимиз мумкин. Бунда А1 фирмада унинг миқдори 182,6%ни ташкил қилган бир пайтда А3 фирмада 142,7%ни ташкил қилмоқда.

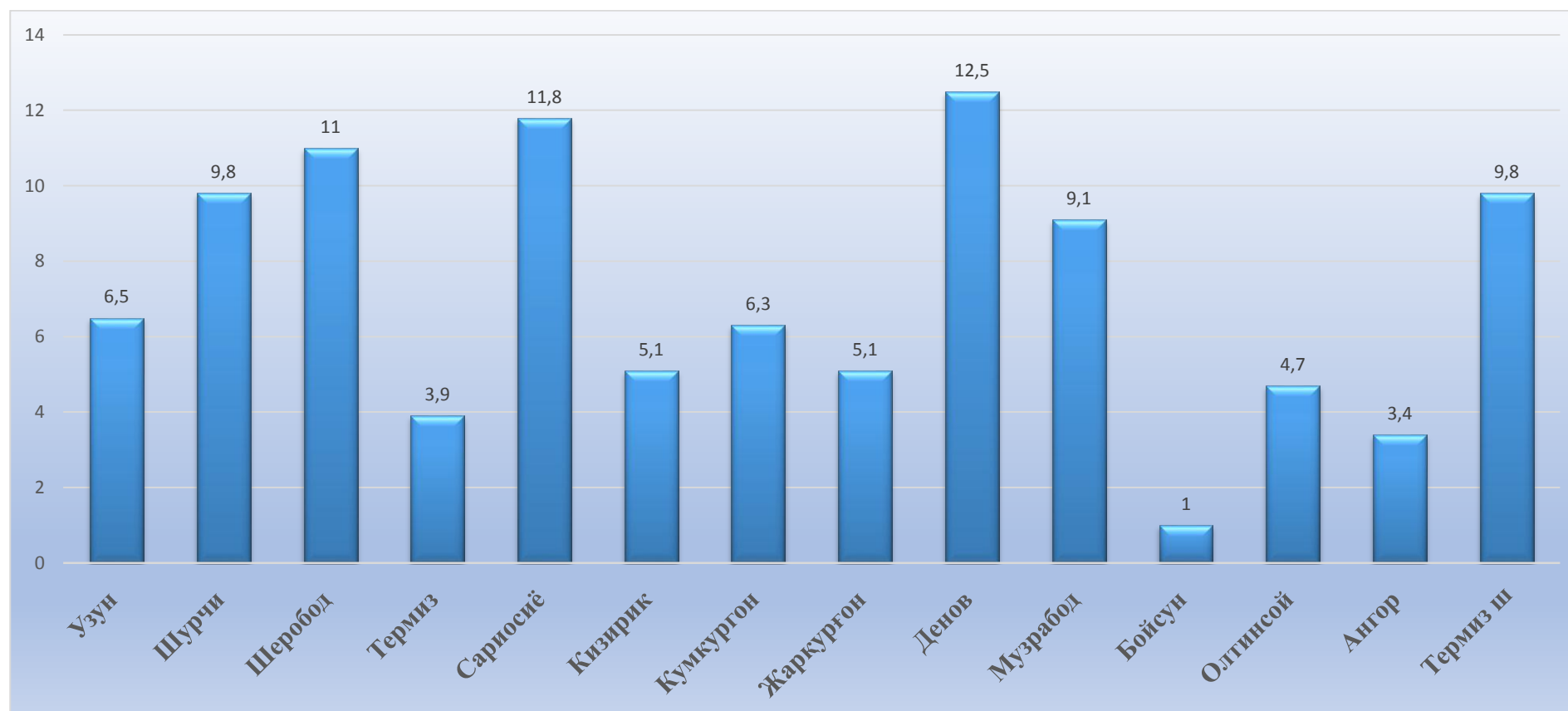
Таҳлил жараёнида солиқ юкини аниқлаш учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш хулосани ойдинлаштириш учун асос булар экан. Демак солиқ

юкини таҳлил қилганда, битта кўрсаткич билан чекланиб қолмасдан, кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ экан.

Худудларнинг бюджетдан солиқлар бўйича қарздорлиги худуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлайди. Иқтисодиётда солиқ солиқ юкининг оптималлаштириш ҳисобига қарздорликни камайтириш ва шу ҳисобидан хўжалик юритувчи субъектларнинг зимасига тушадиган солиқ юкининг камайишига эришиш мумкин бўлади. Шу ўринда айтиш кераки солиқ юкининг хўжалик юритувчи субъектларига тўғри келадиган миқдори солиқ турлари бўйича вилоят маҳаллий бюджетлари олдидаги қарздорлигининг 2018 йил 1 апрел ҳолатига маҳаллий бюджетларидан умумий қарздорликда хўжалик юритувчи субъектларига солиқ юкининг оғирлиги туманлар кесмидан жами қарздорликка нисбатан фоизига тақослайдиган бўлсак туманлар ичида энг юқори Денов туманига яъни 12.5 фоиз бўлган бўлса, Сариосиё туманига ушбу курсаткич 11.8 фоизни ташкил этган. Кўришиб тўрибдики вилоятдаги Сариосиё туманида хўжалик юритувчи субъектларига солиқ юкининг ҳисобига бюджетдан қарздорлик миқдори ортиб боришига олиб келади. Хўжалик юритувчи субъектлар зиммасига тушадиган солиқ юкини оптималлаштириш ҳисобидан бюджет олдидаги қарздорликни камайтишга эришишга мовофақ булиш мумкин бўлади.

2-диаграмма

2018 йил 1 апрел ҳолатига туманлар кесимида бюджетдан умумий қарздорликда хўжалик юритувчи субъектлар зиммасига тушадиган солиқ юки тахлили (фоиз)¹².

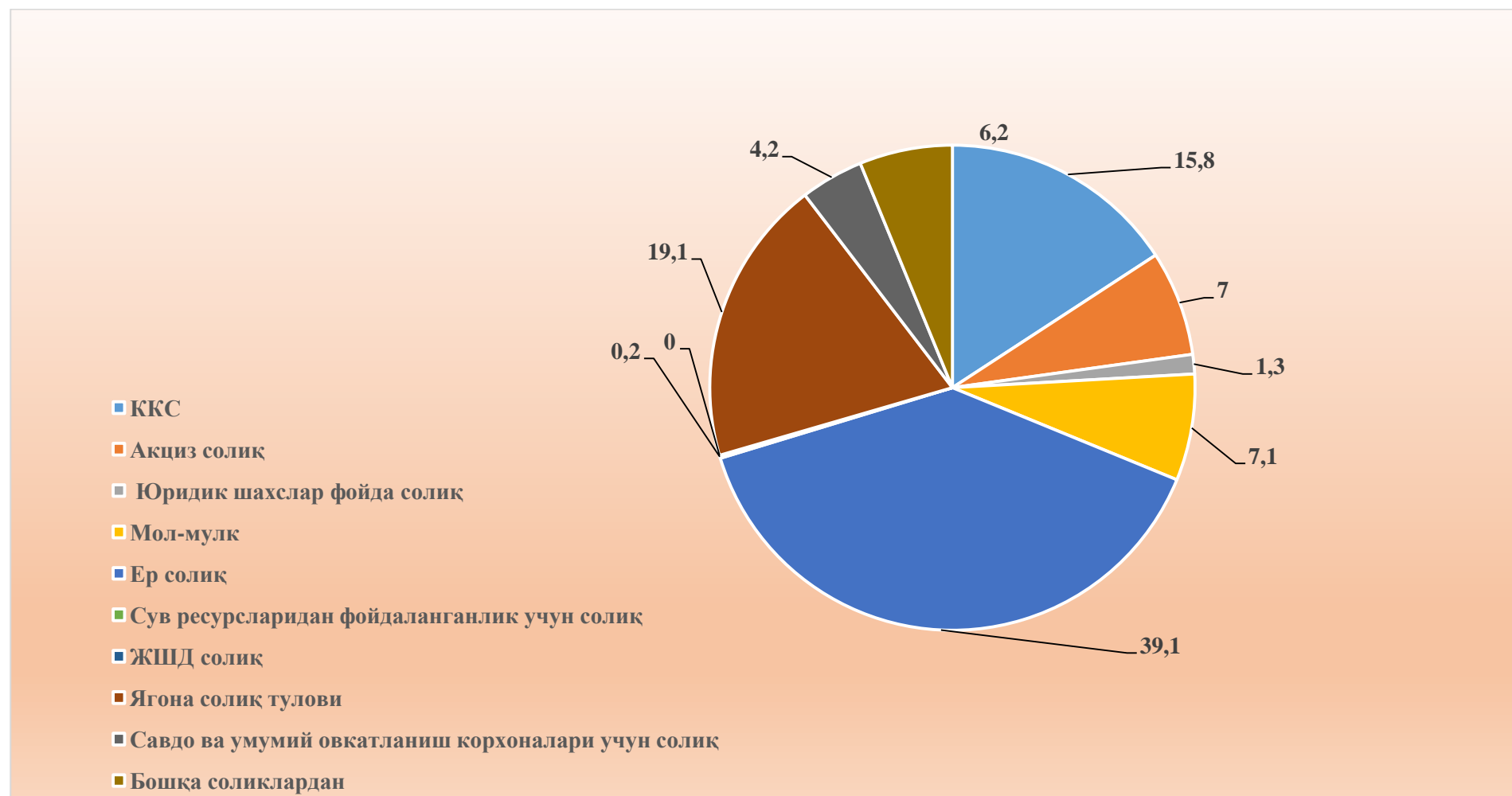
¹² Сариосиё туман ДСИ маълумотлари.

Юқоридаги диаграммадан куриш мумкинки туманлар кесмида солиқлар ҳисобидан бюджетдан хўжалик юритувчи субъектларнинг зимасига тўғри келадиган солиқларнинг оғирлигини камайтириш ҳисобидан бюджетдан солиқ қарздорлиги камайтиришда солиқ сиёсатини такомиллаштириб бориш ҳар бир солиқ туловчининг солиқ тулашдан буйин товламасдан, даромадларини яширишга уринмасдан, аксинча, уз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва даромадини оширишга интилиши ҳудудда солиқларни ўз вақтида солиқ туловларини тулаши бюджетдан солиқ туловлари бўйича қарздорликни келиб чиқмаслигига олиб келади.

Хўжалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юқини ҳисоблаш учун солиқ туловчининг қайси тур солиқ ҳисобига тўғри келишлигини белгилаб олиш муҳимдир. Юқоридаги диаграмма маълумотларидан маълумки умумий қарздорликда солиқ турларининг улушини таҳлил қилиш мумкин (3-диаграмма қаралсин). 2018 йил 1 апрел ҳолатига бюджетдан қарздорликнинг миқдорида солиқ турлари бўйича солиқ юқининг таҳлилида солиқ турлари бўйича солиқ туловларидан қарздорликларнинг кўрсаткичларида энг юқори қарздорлик ер солиғи ҳисобига шаклланган бўлиб бу умумий қарздорликга нисбатан 39.1 фоизни ташкил этган.

3-диаграмма

2018 йил 1 апрел ҳолатига бюджетдан қарздорликнинг миқдорида солиқ турлари бўйича солиқ юқининг таҳлили (фоизда)

Солиқ туловлари ичида бюджетдан қарздорликнинг ортишида энг омиллардан бири бу солиқ юки ҳисоланади. Мамлакатимиздаги солиққа тортиш амалиётидан келиб чиқиб, хужалик юритувчи субъектларга тўғри келадиган солиқ юкини босқичма-босқич камайтириб бориш билан хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлиги таъминланади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки иқтисодиётда солиқ юкини оптималлаштириш ва ривожлантириб бориш ҳисобидан хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобида қоладиган молиявий манбалар корхоналарини техник ва технологик ривожлантиришга эришилади. Бунинг учун хўжалик юритувчи субъектлар зиммасига тушадиган солиқ туловларини қайта куриб чиқиш ҳамда имтиёзларни тўғри қўллаш мумкин булади.

2.3.Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан солиқ юкини ҳисоблашда ягона солиқ тулаш тартиби.

Солиқ юкини ҳисоблашни ягона солиқ тулаш тартиби буйича тулайдиган хужалик юритувчи субъектлар мисолида куриб чиқдик. Аммо шундай хужалик юритувчи субъектлар ҳам борки, улар солиқни умумий тулаш тартиби буйича тулайдиган хужалик юритувчи субъектлардир. Бундай корхоналарда солиқларни тулаш тартиби ҳам, солиқ солинадиган объекти ҳам турлича. Шундай хужалик юритувчи субъектларда аҳволнинг қандайлигини билиш учун қуйидаги жадвални тузишни тавсия қиламиз (2.2-жадвалга қаралсин).

2.2-жадвал.

Сариосиё туманида солиқни умумий тулаш тартиби буйича тулайдиган А1, А2, А3 корхоналарида солиқ юкини аниқлашнинг 2017 йил натижалари буйича ҳисоб-китоби ва киёсий тахлили¹³

Т/Р	Солиқ туланадиган кўрсаткичлар	Корхоналар номи		
		А4	А5	А6
1	Даромад (фойда) солиқ (Дс), солиқ тулангунга қадар фойдадан	1880,6	3220,6	5468,8
2	Мол-мулк солиғи (Ммс), мол-мулкнинг ўртача йиллик қийматидан	342,5	547,9	995,8
3	Екология солиғи (Эс), таннархдан	221,5	348,9	613,3
4	Инфрагузилмаии ривож лантириш солиғи (Итрс), соф фойдага нисбатан	25,2	43,1	73,0
5	Нафақа фойдига ажратма (Нфа) ялпи тушумга нисбатан	1216,4	2319,3	3985,8
6	Юл (Йфа) ва мактаб (Мф) фондига ажратма, ялпи тушумга нисбатан	4865,6	9277,2	15943,0
7	Қушилган қиймат солиғи (ҚҚС), бажарилган ишлар, хизматларга нисбатан (ялпи тушум)	48662,5	92786,9	159460,4
8	Жами	57214,3	108543,9	186539,3

¹³ Рақамлар шартли қилиб олинди.

Солиқ объектини ифодаловчи кўрсаткичлар				
9	Солиқ тулангунга қадар фойда, минг сум	608,4	1040,6	1763,9
10	Таннарх, минг сум	22150,3	34890,4	61330,5
11	Мол-мулкнинг ўртача йиллик қиймати, минг сум	85641,0	136987,3	248963,2
Т/Р	Солиқ туланадиган Кўрсаткичлар	Корхоналар номи		
		А4	А5	А6
Солиқ юкини ифодаловчи кўрсаткичлар				
12	Маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган соф тушум, минг сум	221834,5	386552,3	664287,9
13	Ш кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, %	25,79	28,08	28,08
14	Маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган ялпи фойда, минг сум	200388,3	351665,7	601962,5
15	Шу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, %	28,55	30,86	30,11
16	Маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинадиган соф фойда, минг сум	419,8	718,0	1217,1
17	Шу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, марта	136,3	151,2	153,3
18	Маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган ялпи тушум, минг сум	243280,7	463862,7	797145,5
19	Шу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки, %	23,52	23,40	23,40

Манба: Ўрганилаётган солиқни умумий тулаш тартиби буйича тулаган 3 та фирманинг молиявий ҳисоботи ва солиқ ҳисоби маълумотларидан фойдаланилган ҳолда муаллифнинг ҳисоб- китоби.

Ушбу жадвал маълумотларидан куришиб турибдики, таҳлил қилинаётган 3та фирма ҳам 7 тур солиқ ва мажбурий туловларни бир хил ставкада туламоқда. Бу ерда, солиқни ягона солиқ, тулаш тартиби буйича тулаётган фирмалардан фарқли улароқ барча солиқларнинг юки маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган ялпи тушумга нисбатан турлича. Масалан,

А4 да солиқ юки 23,52%ни ташкил қилган бўлса, А5 ва А6 да эса ушбу кўрсаткич 23,40%га тенг. Бунда солиқ юкининг энг юқори кўрсаткичи А4 фирмага тўғри келмоқда. Ушбу фермада маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган ялпи тушум А5 га нисбатан 52,4%ни (243 280,7 x 100 463 862,7) ташкил қилса, А6 га нисбатан атиги 30,5%га тенгдир (243 280,7 x 100:797145,5). Худди шундай ҳолатни бошқа кўрсаткичлар мисолида ҳам куриш мумкин. Мазкур фирмаларда солиқ юки маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган соф тушумга нисбатан, мос равишда кўйидагилардан иборат, яъни А4 фирмада — 25,79%, А5 фирмада — 28,98%, А6 фирмада — 28,08%га тенг. Бунинг сабаби А4 фирмада маҳсулотларнинг таннархи бошқа фирмаларникига нисбатан юқори. Шунинг натижасида унинг маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган соф тушуми миқдори камайган. Натижада шу кўрсаткич буйича солиқ юки бошқа фирмаларникига нисбатан кам бўлган. Юқорида таъкидланганидек фирмаларнинг фаолияти қанча катта бўлса, шунга мос равишда, солиқ юки, ҳам ошиб бормоқда. Бироқ унинг фойдаси ва рентабеллиги ҳам шунга мос равишда кўпдир. Буни шу таққосланадиган жадвал маълумотларидан ҳам куриш мумкин. Масалан, ҳаражатларнинг рентабеллиги А4 фирмада 1,90% га тенг (419,8 x 100:22 150,3), А5 фирмада 2,08% га тенг (718,0 x 100:34 890,4). Ушбу кўрсаткичнинг миқдори А6 фирмада 1,98% га тенг (1217,1 x 100: 61 330,5). Куришиб турибдики, фирмаларда оборот қанча кўп бўлса, рентабеллик даражаси ҳам шунга мос равишда кўп бўлмоқда. Бу давлат бюджети ва бошқа жамғармаларга ҳам тушумларни купайтирар экан.

Солиқ таҳлили молиявий таҳлилнинг таркибий қисмидир. Аммо ҳозирги пайтда айрим адабиётларда солиқ таҳлили алоҳида иқтисодий таҳлилнинг мустақил шакли булиши лозим деган қарашлар ҳам мавжуд. Бироқ бизнинг фикримизча солиқ таҳлили иқтисодий таҳлил таркибида такомиллашмоғи ва ривож топмоғи лозим. Молиявий таҳлилнинг муҳим вазифаларидан бири урганилаётган объектга таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг аниқ таъсирларини ҳисоблаш усулларини ишлаб чиқишдан иборатдир. Аммо

солиқ юки таҳлили ва унинг узгаришига таъсир этувчи омилларни ҳисоблаш юллари мамлакатимиз олимлари ва хорижий олимларнинг ҳам солиққа бағишланган иқтисодий адабиётларида¹⁴, хусусан, иқтисодий таҳлилга бағишланган адабиётларда¹⁵ ҳам қараб чиқилмаган. Буларни инобатга олиб солиқ, юкига таъсир қилувчи омилларни, уларни аниқлаш ва таҳлил қилиш юллари иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усуллари қўллаган ҳолда ишлаб чиқдик ва амалиётга тавсия қилмоқдамиз. Солиқ юки, умуман олганда, энг аввало, маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган соф тушумнинг миқдorigа боғлиқ. Чунки солиқ солинадигам объектларнинг куп қисми айнан шу кўрсаткичнинг миқдори билан боғлиқ ҳолда шаклланади. Масалан, маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган ялпи фойданинг миқдори уша биринчи кўрсаткичга боғлиқ. Бир хил таннарх билан соф тушум қанча кўпайса, ялпи фойда ҳам шунча купаяди ва аксинча. Қолган солиқ тулангунча фойданинг ҳам, соф фойданинг ҳам миқдори шу кўрсаткичга боғлиқдир.

Шу туфайли солиқ юкининг узгаришига таъсир қилувчи омилларни аниқлашда маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан олинган соф тушумнинг миқдорини олиш мақсадга мувофиқдир. У ҳолда солиқ юкига таъсир қилувчи омиллар билан боғлиқ кўрсаткични қуйидагича аниқлашни тавсия қиламиз.

¹⁴ Гатаулин Ш.К Солиқлар ва солиққа тортиш. Ўқув қўлланма. — Тошкент: УзР ДСК; Солиқ, қонунчилиги асослари. Ўқув қўлланма / Тузувчилар Д.И.Шаулов, У.Т.Кан. Тошкент: «Иқтисодий ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 1999.; Пансков В.Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации. — М.: «Мир книги», 2000.; Кирова НА. Определения налогового бремя // «Финанси», 1998, 9-сом.; Пансков В.Г. Налоговое бремя Российской налоговой системы // «Финанси», 1998; Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти.— Тошкент: «Ғ.Ғулом», 2000; Горский И. Налоги: История и современност. В кн.: Налоговое планирование для руководителя и бухгалтера. Т. И. - М., 1997.

¹⁵ Басовским Л.Г. Теория экономического анализа. Учебное пособие. — М.: «ИНФРА-М», 2001.; Савицкая Г.В. Народнохозяйственная деятельность предприятия. Учебное пособие. Минск: ООО «Новое знание», 2000.; Палий В.Ф. Новая бухгалтерская отчетност: содержание методики анализа. — М.: «Контроллинг», 1991.; Акрамов Э.А. Анализ финансового состояния предприятия. — Тошкент, 2000.; Акрамов Э.А. Корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили. — Тошкент: «Молия», 2003.; Иброҳимов А. Молиявий таҳлил. Тошкент: «Мехнат», 1995.; Вахабов Д., Иброҳимов А. Молиявий таҳлил. Дарслик. — Тошкент: «Шарк», 2002.; Вахабов А.В., Иброҳимов А.Т., Якубов У.К. Бошқа тармоқларда иқтисодий таҳлилнинг хусусиятлари. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2004.; Шоалимов А.Х., Тожибоева Ш.А. Бошқарув таҳлили — Тошкент: ТДИУ, 2004.; Шоалимов А.Х., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил назарияси. — Тошкент: ТДИУ, 2004.; Вахабов А., Иброҳимов А., Ҳақимов Б. Иқтисодий таҳлил назарияси. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2003.; Ибрагимов А.Т., Раҳимов М.Ю. Бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2004.; Ахмаджонов Х.И., Раҳимов М.Ю. Молиявий таҳлил. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2004.; Абдуллаев Ё., Иброҳимов А., Раҳимов М. Иқтисодий таҳлил: 100 савол ва жавоб. Тошкент: «Мехнат», 2001.; ва ҳ.к

$$C_{\text{Ю}} = \frac{C_{\text{с}}}{M_{\text{ст}}}$$

Бу ерда:

C_Ю - солиқ юки

C_с -солиқ суммаси

M_{ст}-маҳсулотни сотишдан тушган соф тушум.

Ушбу формулага асосланадиган булсак солиқ, юкининг узгаришига (**ΔC_Ю**) иккита омил таъсир қилади. Биринчиси, солиқ, суммасининг узгариши (**C_с**) булса, иккинчиси, маҳсулотни сотишдан тушган соф тушумдир (**M_{ст}**). Ушбу (формуладан фойдаланиб солиқ, юкининг узгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаймиз.

1.Солиқ юкининг узгаришига солиқ, суммасининг таъсирини аниқлаш учун қайта ҳисоблаш усулидан фойдаланишни тавсия қиламиз. У ҳолда солиқ, юкининг солиқ суммаси эвазига узгарганлигини аниқлаш учун қайта ҳисобланган солиқ суммасидан (**C_{с.х} : M_{ст.р}**) режадаги солиқ юкини (**C_{Ю.р}**) айириш кифоя:

$$\Delta C_{\text{Ю.с}} = \frac{C_{\text{с.х}}}{M_{\text{ст.х}}} - \frac{C_{\text{с.р}}}{M_{\text{ст.р}}}$$

2.Солиқ юкининг узгаришига маҳсулотни сотишдан тушган соф тушумнинг таъсирини аниқлаш учун солиқ юкининг ҳақиқий миқдоридан (**C_{Ю.к}**) қайта ҳисобланган солиқ юкининг суммасини (**C_{с.х} : M_{ст.р}**) айириш кифоя:

$$\Delta C_{\text{Ю.мст}} = \frac{C_{\text{с.х}}}{M_{\text{ст.х}}} - \frac{C_{\text{с.р}}}{M_{\text{ст.р}}}$$

Одатдагидек барча омиллар таъсири натижа узгаришининг умумий ҳажмига тенг булиши лозим. Бу қуйидаги формула билан аниқланади:

$$\Delta C_{\text{Ю}} = \Delta C_{\text{Ю.с}} \pm \Delta C_{\text{Ю.мст}}$$

Ушбу формулани амалиётга куллаш усулини юқорида келтирилган фирмаларнинг бирининг мисолида куриб чиқамиз (2.3-жадвал).

Ушбу жадвал маълумотларидан куришиб турибдики, солиқ юки ҳисобот йилида таҳлил қилинаётган фирмада бир йил давомида 0,42% бандга камайган. Ушбу ҳолат қуйидаги омиллар эвазига содир булган:

2.3-жадвал

Солиқ юки ўзгаришига таъсир қилувчи омилларнинг таъсирини А6 фирманинг маълумотлари асосида аниқлаш ҳисоб-китоби

Т /р	Кўрсаткичлар	Ўтган йилда	Ҳисобот йилида	Қайта ҳисобланган	Фарқи (+ -)	Шу жумладан	
						Сс эвазига	Мст эвазига
1	Солиқ суммаси, минг сўм	164387.2	186539.3	186539.3	+22152.1	Х	Х
2	Маҳсулотни сотишдан тушган соф тушум, минг сўм	576797.2	664287.9	576797.2	+87490.7	Х	Х
3	Солиқ юки	28.5	28.08	32.34	0.42	3.84	426

Манба:2.3-жадвал маълумотлари асосида муаллифнинг ҳисоб-китоби.

1. Ҳисобот йилида солиқ суммасининг 22 152,1 минг сумга кўпайиши эвазига Солиқ юки 3,84% бандга ошган (32,34 - 28,5).

2.Маҳсулотни сотишдан тушган соф тушумнинг шу таҳлил даврида 87 490,7 минг сумга ошганлиги солиқ юкини 4,26% бандга камайтирган (28,08-32,34). Барча омиллар таъсири юқорида такидланганидек натижа кўрсаткичининг умумий фарқига тенг булади.

$$-0,42 = 3,84 - 4,26.$$

Таҳлил натижаларидан куришиб турибдики, солиқ суммаснинг кўпайиши солиқ юкини кўпайтирар экан. Маҳсулотни сотишдан тушган соф тушумнинг кўпайиши эса солиқ юкини камайтирар экан. Ушбу ҳолат курсатиб турибдики, корхоналарнинг маҳсулотни сотишдан келадиган солиқ тушумининг кўпайиши нафақат шу корхона эки фирма учун, балки давлат ва жамият учун ҳам катта манфаат беради.

III Боб. Солиқ юкини мезонларини ва солиқ юкини оптималлаштириш истиқболлари.

3.1. Солиқ юкини пасайтириш сиёсатини бюджетнинг харажатлар қисмини оптималлаштириш чоралари билан боғлиқлигини таъминлаш омиллари.

Солиқ сиёсатининг муҳим вазифаларидан бири давлат харажатларини вақтида ва мулжалланган хажмда молиялаштириш учун бюджет даромадлари етарлилиги ҳисобланади. Бу эса, уз навбатида, солиқ юкини камайтириш борасидаги сиёсат бюджетнинг харажатлар қисмини оптималлаштириш чоралари билан ҳамоханг тарзда олиб борилишини тақозо этади. Шунингдек, ҳукумат бюджет харажатларини унинг тақчиллигини келтириб чиқармайдиган ҳолда устириш сиёсатига таянади. Шуниси эътиборга моликки, Ўзбекистонда солиқ механизми орқали иқтисодиётнинг мувозанатини таъминлашга эришишда солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш юзасидан қабул қилинган қарорлар муҳим урин тутади. Улар, бир томондан, солиқ туловчилар зиммасидаги солиқ юкини жиддий камайтириш, иккинчи томондан барча даражадаги бюджет даромадларини ва бюджетдан ташқари фондларнинг барқарор асосини таъминлашга қаратилгандир.

Мамлакатда бюджет даромадлари ва бюджетдан ташқари фондлар хажминини ошириш ҳамда барқарорлигини таъминлашда иқтисодиётга келаётган хорижий инвестицияларнинг салмоғи ва тадбиркорлик субъектларига берилаётган иқтисодий эркинликлар алоҳида эътиборга лойик. Айнан шу масалаларни янада такомиллаштириш орқали мамлакатлар иқтисодиётимизнинг барқарорлигини таъминлашга эришишда солиқ механизми асосий роль уйнамокда.

Маълумки, айнан шу мақсаддан келиб чиққан ҳолда солиқ юкини мунтзам равишда янада камайтириш буйича қатор тадбирлар амалга оширилаяпти. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 20 июндаги «Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қушимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3620-сонли Фармонини мисол тариқасида бунинг далили деб айтсак булади. Мазкур Фармон кичик бизнес субъектларини жадал ривожлантиришни янада

рағбатлантириш ҳамда унинг мамлакат иқтисодиётидаги ахамияти ва улушини тубдан ошириш мақсадида қабул қилинган. Мисол учун, микрофирмалар ва кичик корхоналарнинг зиммасидаги солиқ юкини таккосласак, куйидаги рақамларни куришимиз мумкин:

3.1-жадвал

Иқтисодиёт тармоқлари	2015 йил 1 июльгача	2016 йил 1 июлдан	2017 йил
Иқтисодиётнинг бошқа тармоқларидаги корхоналарга	15,2%	13%	5%
Хусусий амалиёт билан шугулланувчи нотарнусларга	53,2 %	50%	50%
Юридик ва жисмоний шахсларни (жумладан, норезилентларни) жалб этиш йули билан оммавий томоша тадбирларини ташкил этишдан даромад оладиган, гастроль-концерт фаолияти билан шуғулланш лицензиясига эга булган корхоналарга	38,2%	30 %	30%
Қишлоқ хўжалиги корхоналари (ягона ер солиғини тулайдиган қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари бундан мустасно)	9,2 %	6 %	6 %

Солиқ сиёсатини такомиллаштириб бориш ҳар бир солиқ туловчининг солиқ тулашдан буйин товламасдан, даромадларини яширишга уринмасдан, аксинча, уз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва даромадини оширишга интилиши учун барча шарт-шароит яратаётир. Чунончи, 2017 йилда иқтисодий ўсишнинг суръатлари таъминланди - ялпи ички маҳсулот 5,5 фоизга, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 5,7 фоизга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши 17 фоизга, Олтин-валгота захиралари 1,5 баравардан зиёд ушиб Давлат бюджетга ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,1 фоиз миқдорда профиит билан ижро этилди. 2018 йилда Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотининг ўсиши 5,9 фоиз даражасида, инфляция 12,4–13,4 фоиз, саноат ишлаб чиқаришда — 6,4 фоиз, қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқаришда — 4 фоиз, капитал сармояларда —

6,5 фоиз, чакана савдо айланмасида — 5,6 фоиз миқдорда бўлиши прогноз даражада режалаштирилмоқда. Экспорт ҳажми қарийб 15 фоизга кўпайди. 2018 йилда экспортнинг умумий молиявий қиймати 12,1 миллиард АҚШ долларига тенг бўлиши кутилмоқда.

Давлатимиз раҳбари томонидан 2007 йил иқтисодий дастурининг 7 та устувор йўналишлари орасида барқарор ва мувозанатлаштирилган ўсиш суръатлари, иқтисодиётни таркибий узгартириш ва модернизация қилиш, унинг энг муҳим тармоқларини техник ва технологик жihatдан янгилги солиқ сиёсатини янада эркинлаштиришни таъминлаш энг муҳим устувор йўналишлар сифали белгилаб қўйган.

Солиқ қонунчилигига тегишли узгартириш ва қўшимча киритилиб, бюджетнинг 2018 йилги параметрлари тасдиқланди. Унда асосан солиқ юки ишлаб чиқарувчилардан истеъмолчиларга утказиш, бевосита солиқлар салмогини камайтириш ҳисобига билвосита солиқлар улушини қўпайтириш назарда тутилган. Солиққа тортишнинг ухшаш базасига эга бўлган солиқларни бирхиллаштириш, солиқ механизм, соддалаштиришга алоҳида аҳамият берилган, ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантирчи ресурс солиқлари ставкаларини мақбуллаштириш, солиқларнинг йиғилувчанглик ошириш ва бошқа захиралар ҳисобидан солиққа тортиш базасини кенгайтиришга ҳаракат қилинаёпти.

Иқтисодиётимизга солиқ юки таъсирини янада пасайтириш ва қорхокалар ихтиёрида қоладиган фойда ҳиссасини ошириб бориш Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг доимий эътиборида. Бу йўналишда солиқ юки йилдан-йилга пасайиб бораётир.

Жумладан, қорхона миқёсида олиб қарасак, бевосита солиқлардан умумтартибда белгиланган юридик шахсларнинг даромад (фойда) солиғи ставкаси бундан бир неча йил аввал уттиз фоиздан ортиқ эди, у босқичма-босқич пасайтирилиб, 2018 йили 14 фоизгача туширилди. Жорий йилда эса, ун фоиз этиб белгиланди. Демак, бу солиқ турининг ставкаси эндиликка 10 фоизни ташкил этади.

Мазкур икки йуналишнинг айрим жихатлари борки, уларга ҳам муайян узгаришлар киритилди. Жумладан, банклар ва сугўрта ташкилотлари фойдадаа солиқ тулаш тизимига указилди. Банклар учун 17, сугўрта ташкилотлари учун 10 фоизли солиқ ставкаси белгиланди. Шунингдек, кичик бизнес корхоналарига ва хусусий тадиркорликка солиқ юкини пасайтириш мақсадида ягона солиқ тулови ставкаси 2017 йилдаги 5 фоиз 2018 йил учун ҳам 5 фоизда сакланиб қолинди.

Солиққа тортиш тизимига ва тартибини соддалаштиришга доимий аҳамият берилиб қилинипти. Шу мақсадда савдо иа умумий овкатланиш корхоналари, лотереялар ва таваккалчиликка асосланган бошқа уйинларни ташкил этиш буйича фаолиятни амалга оширувчи, воситачилик хизматларини кўрсатувчи корхоналар, харид ва таъминот, сотиш корхоналари учун илгари тулаб келинган солиқлар ва мажбурий туловлар урнига соддалаштирилган ягона солиқ туловини тулаш тартиби жорий этилди. Бу тоифадаги солиқ туловчилар эндиликда ушбу тартибга асосан бешта солиқ тури ва мажбурий туловлар урнига ягона солиқ тулови тулашади. Бу эса, ҳисоб-китоб ишлари ҳам анча соддалашади, демакдир.

Бюджет даромадларини шакллантиришда солиқлар ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Юридик ва жисмоний шахсларга тегишли бўлган маблағлар бир қисмининг давлат ихтиёрига мажбурий ва қайтарилмайдиган тарзда ўтказувчи тўловларга солиқлар дейилади. Улар мамлакат миллий даромадининг бир қисми бўлиб, бюджет тизимининг барча бўғинлари бўйлаб жалб қилинади, қонунга муво-фиқ олдиндан белгиланган миқдорда ва муддатларда давлатнинг ихтиёрига бориб тушувчи юридик ва жисмоний шахсларнинг мажбурий тўловларидан иборатдир. Солиқлар ҳисобидан давлатнинг функциялари ва вазифаларини бажариш учун молиявий асос яратилади. Солиқларсиз давлат фаолият кўрсата олмайди. Чунки улар бозор муносабатлари ва хусусий мулкчилик ҳукмронлиги шароитида даромадларни бюджетга жалб қилишнинг асосий методи ҳисобланади.

Давлатнинг хўжалик субъектлари фаолиятига аралашуви фақат қонун йўли билан, яъни солиқлар орқали бўлади. Солиқларнинг вазифалари ҳам, хусусан аҳолини ижтимоий муҳофазақилиш ва ишлаб чиқаришда, саноатда, қишлоқ хўжалигида, савдо, хизмат кўрсатиш соҳаларида бозор иқтисодиёти инфратузилмасини ташкил қилиш киради.

Солиқлар-ижтимоий ишлаб чиқариш, унинг таркибий тузилишига ва ўсиш динамикасига, жойлашишига, илмий-техника таракқиётини жадаллаштиришга иқтисодий таъсир кўрсатувчи механизм бўлиб хизмат қилади. Солиқлар воситасида бюджет ва иқтисодиёт тармоқларини, асосан, тадбиркорлик фаоллигини рағбатлантириш ёки аксинча, чеклаб қўйиш ва иқтисодиётнинг у ёки бу тармоғи ривожланишига таъсир кўрсатиши мумкин.

Солиқлар давлат маҳаллий бюджетлар даромадларининг асосий қисмини ташкил этиб, бюджетнинг харажатлар қисми орқали иқтисодиётга молиявий таъсир кўрсатиш имконини беради.

Иқтисодиётни бошқаришда иқтисодий дастурлаштиришдан фойдаланиш хўжалик вазифаларини кун тартибига қўйишни ва уларни ечиш бўйича тадбирлар тизимини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Худудларнинг маҳаллий бюджетларида солиқларнинг ва бошқа манбалар ҳисобидан бюджет даромадлари шаклланади шу ўринда айтиш лозимки Сурхондарё вилоятида маҳаллий бюджетга ундириладиган даромадларнинг 2018 йил апрел ойи ҳолати бўйича маълумотлар иловада келтирилган (2-иловага қаралсин). Иловада келтирилган жадвалга асосан вилоят бюджети режаси 69 090 6 сўм булса, тушум миқдори 86 764,2 сўмни ташкил этиб, бюджет ижроси тақосланган даврда 125,6 % га бажарилган. Бу курсаткич ўтган 2017 йилнинг мос давридаги тушум 15 781,3 сўмни режа ва ҳақиқий тушум ўртасидаги фарқи 70 982,9 сўмни ташкил этиб, фоизда ҳисоблайдиган булсак 550 фоизни ташкил этади. Вилоятнинг Сароисиё туман бюджетининг вилоят бюджетидagi улушида бюджетининг режаси 1 460,8 сўм булса, тушум миқдори 1 912,0 сўмини ташкил этиб, бюджет ижроси тақосланган даврда 130,9% га бажарилган. Бу курсаткич ўтган 2017

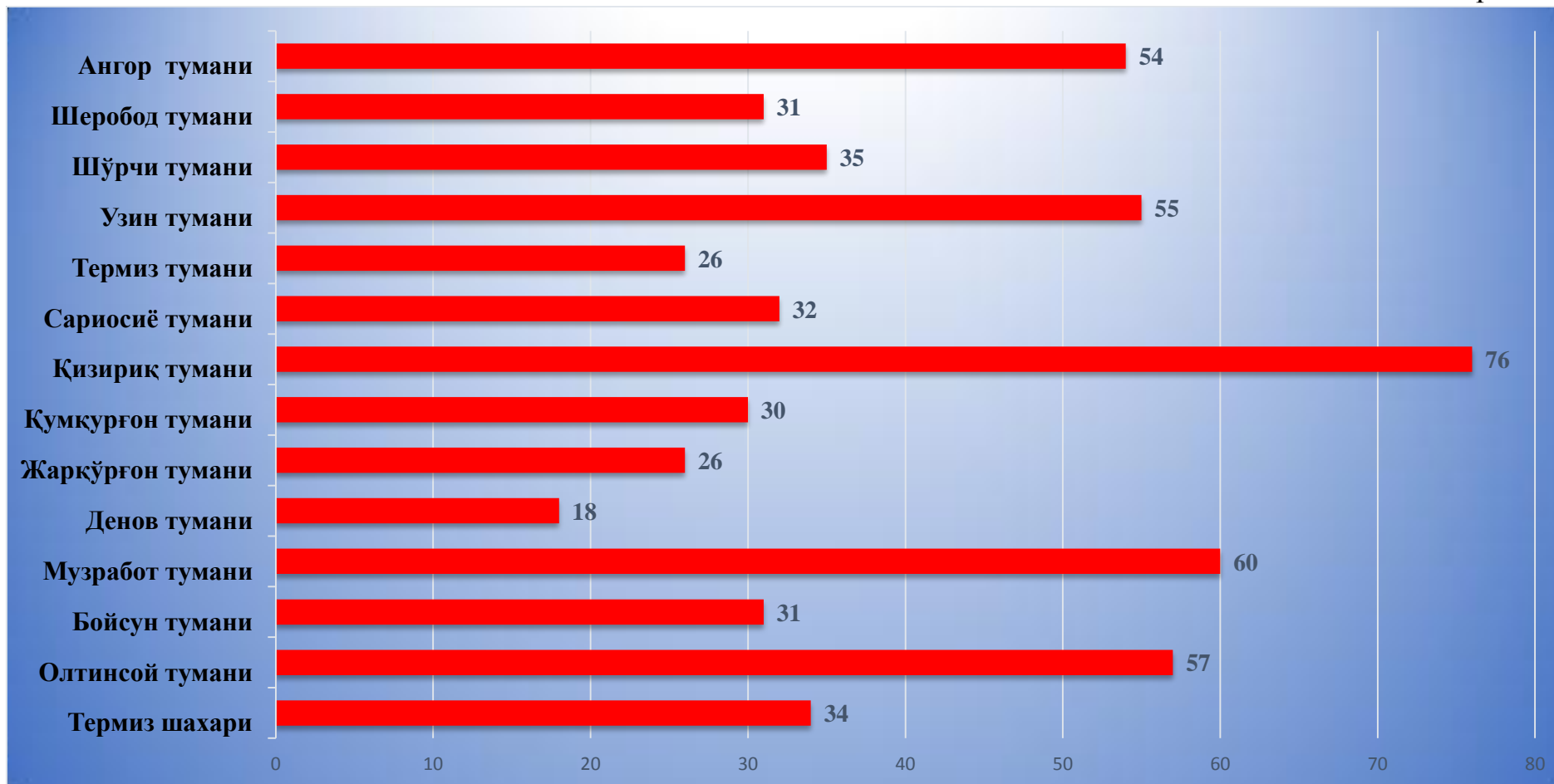
йилнинг мос давридаги тушум 6 057,7 сўмни режа ва ҳақиқий тушум ўртасидаги фарқи 4 145,7 сўмни ташил этиб, фоизда ҳисоблайдиган булсак 32 фоизни ташкил этади. Қуйидаги диаграммадан куришимиз мумкинки.

Сурхондарё вилояти бюджетидagi тушумларни ўтган йилнинг шу даврига нисбатан туманлар кесимида таққослама тахлил қилинганда туманлар ўртасидаги фарқни миқдори ундириладиган даромадлар бўйича бир мунча ортиб борганлигини куриш мумкин. Бюджет харажатларини самарали ва мақсадли йўналтирилиши билан бюджетга тушадиган солиқ юқини пасайтириб бориш мумкин булади. Бу туман бюджетига солиқ юқини оптималлаштириш билан бюджет ижросининг бажарилишини таминлаш мумкин булади.

Аҳоли турмуш даражасини янада яхшилаш, реал даромадларини ошириш давлатимиз сиёсатининг муҳим йуналишларидан бири ҳисобланади. Шу боис жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинадиган солиқлар миқдори ҳам йилдан-йилга пасайтирилмоқда. Иш хақи фондида солиқ юқини пасайтириш ва аҳоли даромадларин легаллаштириш мақсадида жисмоний шахслар даромадларига солинадиган солиқ шкаласидаги ўрта ва юқори ставкалари тегишлича 22,5 фоиздан 16,5 фоизга ва 29 фоиздан 25 фоизга, ягона ижтимоий туло миқдори ставкаси эса 25 фоиздан 24 фоизга туширилди. Хулоса қилиб айтадиган булсак, мамлакатимизда оқилона солиқ сиёсатининг изчиллик билан юритилиши миллий иқтисодиётимизда барқарорликни таъминлашга замин яратиш билан бирга, ялпи ички маҳсулот ошишига, аҳолининг реал даромадлари купайишига, турмуш фаровонлиги янада яхшиланишига имконият яратмоқда.

Сурхондарё вилояти бюджетдаги тушумларни ўтган йилнинг шу даврига нисбатан туманлар кесимида таққослама тахлили

4-диаграмма

3.2.Солиқ юкини оптималлаштиришда солиқ харажатларини тахлили.

Мустақилликка эришгач, Ўзбекистон олдида турган энг долзарб вазифа мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий барқарорлигини таъминлаш масаласи эди. Шубҳасиз, иқтисодий хавфсизликнинг асосий таркибий қисмларидан бири молиявий хавфсизликдир. Молиявий муносабатларнинг ривожланиши эса миллий иқтисодиёт тармоқларининг уйғунлашуви ва тараққий этишига ижобий таъсир кўрсатади. Мамлакатимизда молиявий хавфсизликни таъминлашнинг самарали усуллари мавжудлиги иқтисодий ва молиявий сиёсатга боғлиқ муаммолар давлат томонидан ижобий ҳал этилишига имкон яратади.

Ҳозир юртимизда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича кенг кўламли ислохотлар олиб борилмоқда. Шу асно бюджет-солиқ хавфсизлиги таъминлангани давлат иқтисодий тизими мукамал даражада шаклланишида муҳим аҳамият касб этишига жиддий эътибор қаратилмоқда.

Молия тизимининг марказий бўғини давлат бюджети ҳисобланади. Молиявий хавфсизликнинг асосий тури, мамлакатнинг бош молиявий режаси ва муҳим иқтисодий категорияси бўлгани боис унинг хавфсизлигини таъминлаш соҳадаги устувор вазифалар қаторидан ўрин олган.

Давлат бюджети хавфсизлиги – бу, аввало, миллий иқтисодий манфаатлар кафолатли ҳимояланганини ва миллий иқтисодиёт мутаносиб риволаниш йўлидан бораётганини англатади. Шунингдек, мамлакатнинг бюджетни шакллантиришга боғлиқ молиявий тизими ҳамда барча молиявий муносабатлари ва жараёнлари мажмуасини қамраб олади. Бюджет сиёсатини юритиш доирасида ушбу тизим институтларининг миллий иқтисодий, молиявий ривожланишини ва манфаатларини ҳимоялаш, уларни амалга ошириш механизмларини яратишга тайёрлиги ва қодирлигини таъминловчи бюджетнинг барча сегментлари ва институтлари ҳолатини, ички ва ташқи ривожланишнинг ноқулай вазиятларида ҳам молиявий тизим яхлитлиги ва барқарорлигини сақлаш учун зарур ва етарли иқтисодий салоҳият ҳамда

молиявий шароитларни ташкил қилиш, молиявий хавфсизликнинг ички ва ташқи таҳдидларига нисбатан бардошлилигини билдиради.

Бугунги кунда бюджет-солиқ тизими, пул-тўлов тизими, банк тизими ва фонд бозорлари ҳамда уларнинг амал қилишига боғлиқ тармоқлар хавфсизлиги қай даражада таъминлангани қуйидаги индикаторлар асосида баҳоланмоқда.

Республикада ЯИМга нисбатан солиқ юки даражаси 30 фоиздан ошмаслиги керак. Давлат ўз ижтимоий-иқтисодий сиёсатини амалга оширишда бюджет даромадларидан кенг фойдаланади. Бу борада, аввало, солиқ сиёсати оқилона олиб борилиши бюджет даромадлари хавфсизлигини таъминлайди. Иккинчидан, мамлакатдаги ишлаб чиқарувчилар зиммасига тушадиган солиқ юки миқдорини ҳам белгилаб беради. Бинобарин, бюджет даромадлари хавфсизлигини таъминлашда асосий ўрин тутадиган солиқ сиёсатини тўғри амалга ошириш ўта муҳим ишдир. Бу жараёнда солиқлар ставкаси ва миқдорини шундай оптимал даражада танлаш лозимки, у даромадлар миқдорининг юқори нуқтасини белгиласин.

Маълумки, жаҳон амалиётида солиқ юкининг ЯИМдаги улуши 20-25 фоиз атрофида тебраниши мақбул ҳолат деб баҳоланади. Чунки у белгиланган кўрсаткичдан, яъни 20 фоиздан паст бўлса, давлат бюджетининг макроиқтисодий харажатларни қоплай олиш кафолати таъминланмайди. 25 фоиздан кўп бўлиши эса солиқ юкининг ҳаддан ташқари ортиб бориши ва иқтисодий ўсишнинг секинлашиши каби таҳдидларни вужудга келтиради.

Иқтисодиётда солиқ юки сўнгги йилларда турли даражада ўзгариб бормоқда. Бу натижаларни чегаравий қийматларга солиштирсак, республикамизда солиқ юки даражаси нормал ҳолатда дейиш мумкин.

Макро даражада солиқ юкини аниқлашдан асосий мақсад - мамлакатнинг келгуси даврга солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш, солиқ ва бюджет тизимларини мувозанатлаштиришдан иборат.

Мамлакатимизда солиқ юки 2017 йилда 18,9 фоизни ташкил этди. Республикамизда солиқлар ставкаси ва солиқ юки дунё мамлакатларининг

ўртача даражасидан анча паст. Американинг "Heritage" жамгармаси ва Wall Street Journal томонидан чоп этилган "Иқтисодий эркинлик индекси 2013" номли маърузасида дунёнинг 177 та мамлакатининг солиқ юки кўрсаткичлари тахлили куйидаги жадвалда келтирилди:

3.2-жадвал.

Солиқ ставкалари ва солиқ юкини солиштирма тахлили

№	Кўрсаткичлар номи	177 та мамлакатнинг ўртача кўрсаткичлари	Ўзбекистон Республикасининг 2013 йилги кўрсаткичлари	Фарқи (+,-)
1.	Фойда солиғи ставкаси	24,3	8	-16,3
2.	Жисмоний шахсларнинг даромадидан солиқ ставкасининг ўртача даражаси	28,4	15,2	-13,2
3	Солиқ юки (соф солиқ юки)	22,4	20,5	-1,9

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2013 йилда фойда солиғининг ставкаси дунёнинг ўртача даражасидан 16,3 пунктга, солиқ юки эса 1,9 пунктга кам. Бу республикамиз иқтисодиётини юқори суръатлар билан ривожлантириш натижасидир.

Шуни алохида кайд этиш керакки, республикамизда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш даражаси 2017-йилда 5.3 фоизни ташкил килди.

Бутун Жахон банкининг хисоботида кўра, бу кўрсаткич МДХ мамлакатлари ичида Туркменистондан (9%) кейин иккинчи уриндир. Республикамиз ялпи ички маҳсулотининг ўсиши 2017-2021 йилларда 7,4 фоиз булишини прогноз килмоқда. Нуфўзли банкнинг йил бошидаги прогноз кўрсаткичлари йил охирида юқори ўсиш билан ўз аксини топади, деган фикрдамиз.

Солиқ юки категориясини илмий жихатдан тадқиқ этганда классикларнинг фикрларини урганиш мақсадга мувофиқдир.

А. Смитнинг назарияси буйича, солиқ юкининг пасайишидан давлат купрок ютади, яъни солиқ юки пасайиши билан хужалик субъектларда купрок маблағ қолади, уларни ишлаб чиқаришга, кенгайтиришга сарфлаш асосида янада купрок даромад олади ва бюджетга кушимча даромад тушади.

Америкалик иқтисодчи А.Лаффернинг солиқ юки тўғрисидаги “Эгри чизик” назариясининг иқтисодий мохияти куйидагича: солиқ юкининг пасайиши хусусий секторнинг инвестиция фаолиятига ижобий таъсир килади. Унинг фикрича, солиқ юки канча юқори булса солиқ тулашдан кочиш кучаяди. А.Лаффер назарияси буйича, солиқлар миқдорини ошиши, хуфиёна иқтисодиётнинг ўсишига олиб келади, оқибатда, олинган даромаддан бюджетга солиқ келиб тушмайди. Унинг фикрича, солиқ юкининг даражаси 30 фоизгача булганда давлат бюджетининг даромад кисми яхши (кулай) шаклланади.

Солиқ юки буйича рус иқтисодчиларининг фикрларини келтириб утаммиз:

А.В.Брызгалиннинг қарашича; солиқ юки - бу умумлаштирувчи кўрсаткич булиб, солиқ йигимларининг умумий суммасини жами миллий маҳсулотга нисбати оилан аникланади.

В.Г.Пансковнинг фикрича, мамлакат даромадида, солиқ юкини аниқлашда туланган солиқлар суммасини ялпи ички маҳсулотга (ЯИМ)нисбати кўрсаткичи кулланилади.

Профессор Т. С. Маликовнинг фикрича: “Мамлакат ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) таркибидаги солиқлар миқдорининг ЯИМ миқдори (хажми) га нисбати солиқ юки дейилади”.

Юқоридагиларни умумлаштирган холда, солиқ юки тушунчасига таъриф беришга ҳаракат киламмиз. Бизнинг фикримизча, солиқ юки бу - солиқлар ва бошка мажбурий туловлар буйича хисобланган суммаларнинг ҳаражат сифатида тан олинган миқдорини сотилган маҳсулот (бажарилган ишлар ва курсатилган хизматлар) суммасига нисбатидир.

Шуни алохида кайд этиш керакки, барча солиқлар буйича ҳисобланган суммалар харажатлар сифатида тан олинмайди. Жумладан, ҚҚС, Акциз солиғи, ишчи- хизматчиларнинг даромадидан олинган солиқлар.

Шунинг учун корхона даражасида солиқ юки аниқданганда ҳисобланган солиқ ва бошка мажбурий туловларнинг фойда ва харажатларга олиб борган қисми ҳисобга олинади. Булар охир-оқибатида, хужалик юритувчи субъектларнинг якуний молиявий натижасига таъсир қилади.

Лекин амалиётда солиқ юқини аниқдашда барча солиқлар ва бошка мажбурий туловлар суммасининг йигиндисини олишиб, солиқ юки бунча булди дейишади. Аслида эса, юқорида кайд этилгандек, харажатлар сифатида тан олинган суммалар олиними зарур.

Микро даражада, яъни хужалик юритувчи субъектлар даражасида, солиқ юқини ҳисоблашда ҳам қарашлар турлича, турли кўрсаткичларга нисбатан аниқлаш услублари мавжуд.

Илмий адабиётларни урганиш натижасида қуйидаги услублар билан солиқ юки миқдорини аниқлаш тавсия этилган.

Рус иқтисодчилари М.И.Литвеев, С.А.Кирова, А.Кадушин ва Н.Михайловалар солиқ юқини ҳисоблашда солиқларни яратилган қушилган қийматга (кўрсаткичига) нисбатан аниқлашни таклиф этишган.

М.И.Крейнина эса умумлаштирувчи кўрсаткич сифатида фойда кўрсаткичи моделини тавсия этган булса, бошка иқтисодчилар маҳсулотни сотишдан тушган тушумга нисбатан ҳисоблаш моделини илгари суришган.

Республикаимизда ҳам корхона даромадида солиқ юқини ҳисоблашда ҳар хил услублар қулланилади.

Бизнинг фикримизча, солиқ юқини ҳисоблашда маҳсулотни сотишдан соф тушум кўрсаткичига нисбатан аниқлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки бу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки даражасини аниқлаш, хужалик юритувчи субъект соф тушумининг қанча фоизи солиқлар ва бошка мажбурий туловлар сифатида харажатларга олиб боришни характерлайди. Мамлакатимиз иқтисодиётининг етакчи тармоғи булган пахта

саноати корхоналарида бюджетга солиқлар ва бошка мажбурий туловлар буйича харажатларнинг тахлилини куриб чикамиз.

3.3-жадвал.

Сариосиё туман корхоналарида солиқ юкани ифодаловчи кўрсаткичлар тахлили

(минг сўм)

№	Кўрсаткичлар	A1	A2	A3
1	Маҳсулот сотишдан соф тушум	16 344 669	25 697 587	27 684 745
2	Фойда солиғи	54217	95 623	107 122
3	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	231 304	388 138	217 623
4	Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратўзилмани ривожлантириш солиғи	10 079	10 079	24 876
5	Кушилган киймат солиғи	1 978 124	1 273 437	1 068 668
6	Сув ресурслардан фойдаланилганлиги учун солиқ	218	2 122	3 931
7	Мол-мулк солиғи	156 345	139 719	229 229
8	Ер солиғи	173 436	202 100	175 793
9	Бошка солиқлар	101 885	5 841	111 737
10	Солиқлар буйича харажатлар	2 705 608	2 117 770	1 938 976
11	Соф солиқ юки	16,55	8,24	7
12	Йул жамгармасига мажбурий ажратма	228 825	360 735	387 586
13	Пенсия жамгармасига мажбурий ажратма	261 515	412 268	465 572
14	Таълим жамгармасига мажбурий ажратма	81 723	128 834	138 424
15	Ягона ижтимоий тулов	386 138	789 802	463 787
16	Импорт буйича божхона божи	-	8 119	-
17	Махаллий йигимлар	-	327	-
18	Мажбурий туловлар буйича жами:	958 201	1 700 085	1 455 369
19	Солиқлар ва бошка мажбурий туловларнинг жами	3 663 809	3 817 855	3 394 345
20	Ялпи солиқ юки	20,01	14,86	12,26

21	Бюджетга туловларни кечиктирилганлиги учун молиявий жазо		3 180	6 132
----	--	--	-------	-------

Маълумотлардан куришиб турибдики хисобот йилда А1 корхонасида солиқ юки бошка корхоналарга нисбатан юқори, асосий сабаби кушилган киймат солиғи буйича куп солиқ хисобланганлигидир. Шунинг учун хам бу корхонада кушилган киймат солиғи буйича харажатларни чукуррок тахлил килиш ва сабаб хамда таъсир этувчи омилларни аниқлаш зарур.

А1 ва А2 корхоналари бюджетга солиқлар ва бошка мажбурий туловларни ўз вақтида туламаганлиги учун молиявий жаримага тортилган, яъни кечикиб туланганлиги учун пеня хисобланган. Пеня суммаси А2 корхонасида хисобот йилида 3,2 млн. сумни, А3 корхонасида эса 6,1 млн. сумни ташкил этган. Бу бевосита корхоналарнинг молиявий натижаларига салбий таъсир курсатган. Юқоридаги молиявий жарималарга йул куймаслик хисобидан А2 корхонада солиқ юки 0,01 фоизга, А3 корхонада эса 0,02 фоизга пасайтириш мумкин эди.

3.3. Солиқ юкини пасайтиришда солиқ имтиёзларини таъсирини ошириш истиқболлари.

Жахон тажрибасининг курсатишича, иқтисодий ривожланишнинг маълум даражасига етишида давлат зиммасига ижтимоий ва давлат ахамиятидаги бошқа вазифаларни ечиш учун молиявий маблағларни марказлаштиришни кучайтириш иши юклатилади.

Бу борада бизнинг мамлакатимиз ижтимоий йуналтирилган бозор тизимига эволюцион тарзда утишни уз олдига мақсад қилиб куйган экан, давлат уз фуқароларига таълим, соғликни саклаш ва бошқа ижтимоий хизматларни бепул амалга оширади ва шунга мувофиқ тарзда бюджетдан молиявий маблағлар талаб этилади Албатта, бу тадбирларни амалга ошириш корхоналар зиммасидаги солиқ юкининг нисбатан юқори булишини белгилайди.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида эса, корхоналар зиммасидаги солиқ юкини камайтириб бориш мамлакатимиз иқтисодий сиёсатининг устувор йуналишларидан бири хисобланади. “Солиқ тизимини узгартиришда асос қилиб олинган бош тамойил-корхоналар зиммасидаги солиқ юкини кескин камайтиришдир”¹⁶ деган фикрлар доирасида олиб борилаётган ишларни янада кучайтириш лозимлигини курсатади.

Корхоналар зиммасидаги солиқ юкини камайтириш нафакат мамлакатимиз иқтисодий сиёсати, балки олимларимиз тадқиқотларининг хам диққат марказида булиб келмокда. Хусусан, Т.С.Маликов, К.А.Яхъёевларнинг қатор макола ва ри- солалари айнан шу мавауни ёритишга каратилган. Жумладан, солиқ имтиёзлари муаммоси ва уни такомиллаштириш масълзсини профессор К.А.Яхъёев куйидагича ифодалайди, яъни бир солиқ туловчи зиммасидаги солиқ юкини пасайтирилиши бошқа бир солиқ туловчи солиқ юкини купайтиради. Бунинг натижасида бозор учун муваффақиятли ишлаётган корхоналар имтиёзга эга булганлар хисобига бу руйхатдан тушиб колишади. Шунинг учун

¹⁶ И.А. Каримов. Ўзбекистан буюк келажак сари. - Т., Ўзбекистан, 1998., 359-бет.

солиқлардан бериладиган имтиёзлар ҳар доим ҳам кутилган натижани бермаслиги мумкинлигини эсдан чиқармаслик лозим. Муаллифнинг фикрича, албатта имтиёзлар зарур, фақат улар вақтинчалик бўлса ва ихтисослашган корхоналарга берилса, айтайлик, ногиронлар жамиятига кулланилса, мақсадга мувофиқ. Муаллиф, агар имтиёзлар давлат бюджети харажатларининг кискариши ҳисобига берилишини инобатга оладиган бўлсак, улар катта макроиқтисодий аҳамиятга эга деган фикрни келтиради.

Юқоридаги фикрнинг мантикий давоми сифатида айтиш мумкинки, корхоналар зиммасига тушадиган солиқ юкига қуйидаги солиқлар узининг сезиларли таъсирини утказди:

1. Эгри солиқлар: ККС, акциз ва божхона бождари;
2. Даромад (фойда) солиғи (Солиқ базасига қайта қушилувчи харажатлар билан бирга);
3. Соф фойдадан туланадиган Солиқлар;
4. Мулкӣ ва ресурс солиқлари.

Маваумиз талабларидан келиб чиққан ҳолда, корхоналар зиммасидаги солиқ юкини пасайтиришда ККС нинг ролини қуриб утиш билан кифояланамиз.

Эгри солиқлар таркибига қирувчи солиқларни истеъмолчи зиммасига тўғридан-тўғри утишини ҳисобга оладиган бўлсак, уларнинг корхона молиявий аҳволига таъсири сезиларсиздек қуринади.

Яна бир муҳим жиҳат мавжудки, эгри солиқларнинг урнатилиши нархларни максимал даражага олиб боради. Бу эса уз-узидан фойда олиш имкониятини чеклайди. Бу айниқса, харид қобилиятининг чекланганлиги, аҳолининг асосий қисми даромадининг паст бўлган шароитида анча сезиларли бўлади. Шунинг учун эгри солиқларни ҳам корхона зиммасига тушадиган солиқ юкига таъсири жуда кучли дейиш мумкин.

Илмий адабиётларда солиқ имтиёзлари солиқ юкини камайтиришда узига хос уринга эгаллигини қуп учратганмиз. Лекин солиқ имтиёзлари ҳар доим ҳам солиқ туловчилар зиммасидаги солиқ оғирлигини пасайтиришга

олиб келмаслиги мумкин. Айниқса, кушилган киймат солиғи буйича берилган имтиёзлар корхоналар зиммасига кУшимча юк сифатида тушмоқда. Маълумки, кушилган киймат солиғи (ККС) эгри солиқлар таркибига кириб тайёр махсулотни охирги истеъмолчига етиб боришининг хар бир босқичида унинг кийматига кушилади ҳамда бу солиқнинг хакикий туловчиси охирги истеъмолчи хисобланади.

ККС солиғи буйича берилган имтиёзлар корхонанинг солиқ юкини камайтириш урнига уни купайтирмоқда, десак булади. Бу ҳолатда ишлаб чиқариш ресурсларини ККС сиз олаётган корхона ҳам узи учун, ҳам ККС дан озод булган корхона учун бу Солиқни тулайди Бундан шу нарса келиб чикадики, ишлаб чиқариш жараёнининг бир циклида туланмаган ККС унинг кейинги циклига утмоқда. Соддалаштирилган тизимга утиб ишлаётган кичик корхоналаримиз айнан мама шу муаммо билан рубару келишмоқда. Шу уринда уз-уздан ишлаб чикарувчилар учун ККС дан озод килиш қачон самарали булиши мумкин деган савол тугилади. Бизнингча, ККС солиғидан озод булган ишлаб чикарувчиларнинг махсулотларини жисмоний шахслар уз истеъмоллари учун харид килсаларгина, корхонага берилган имтиёз самарали булиши мумкин.

Кушилган киймат солиғидан озод қилиниши, алохида Солиқа тортиш тартиби ККСнинг товарлар бахосига ва хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқдан озод қилинган ишлаб чиқариш фаолиятига таъсири катта булади. Алохида солиққа тортиш тартиби жорий қилинган корхоналарни ККС туловчиси сифатида руйхатдан утказиш лозим. Бу нарса шунингдек, республикада ички хўжалик юритишда олиб борилаётган барча хисоб-китобларнинг тўғри ва бир хил меъерий хужжатга амал қилишларини, хўжалик юритувчи субъектларни узаро хисоб-китобларда тушунмовчиликларга йул қуймаслик ва унинг орасидан хар хил суиистеъмолликнинг олдини олишга замин яратади деган фикр билдирамыз.

Амалдаги солиқ тизими солиққа тортиш назарияси талабларига жавоб бериши лозим. Бунга мисол тарикасида мамлакатимизда ККС базасига

нафакат фойда ва иш хаки, балки амортизацион чегирмалар ҳам киришини айтиб утиш лозим. Бундан ташқари, бу солиқ базасига акциз, шунингдек, божхона туловлари (бу туловнинг янгидан яратилган кийматга ҳеч қандай алоқаси йук) киради. Солиққа тортишнинг назариясига зид равишда битта солиқ орқали бошқа солиқ туловлари - акциз ва божхона божи солиққа тортилмоқда.

Солиқдан берилган имтиёзлар таъсирини хўжалик фаолиятини ва маҳсулот баҳоси антимонопол қонунлари билан тартибга солинадиган корхоналарда ҳам кузатиш мумкин. Бу корхоналар шаҳарда пассажир ташиш билан шугулланувчи, уй- жой қурилиши билан шугулланадиган корхоналар бўлиши мумкин. Бу корхоналарга амалдаги солиқ қонунчилигига асосан солиқ имтиёзлари берилган.

Шунингдек, асосий фондлардан ККС олиш билан алоқадор муаммо ҳам мавжуд, яъни корхона асосий фонд сотиб олаётганида унинг таркибида ККС ҳам ётади, унинг бу харажатлари кейинчалик амортизация қуринишида қопланади. Бунинг натижасида корхона маблағлари қандайдир даражада қадрсизланиб, маълум йукотишлар бўлиши мумкин. Шу билан бирга, қупгина хўжалик субъектларида оборот маблағлар етишмаётган шароитда юқоридаги масаланинг молиявий аҳамиятини англаш кийин эмас.

Шундай қилиб, қушилган киймат солиғи буйича берилган имтиёзларнинг корхоналар зиммасидаги солиқ юкига таъсири сезиларли деган фикрни ифодалаб, айрим солиқ туловчи гуруҳларнинг бу солиқдан озод қилиниши қуйидаги салбий натижаларга олиб келиши мумкин эканлигини зътироф этиш лозим:

- Солиқ туловчи хом ашё, материаллар ва ярим фабрикатларни сотиб олаётганда 20 фоизли ККС билан биргаликда сотиб олади. Туловчининг бу солиқ туридан озод этилганлиги натижасида маҳсулот киймати таркибидаги ККС унинг таннархига олиб борилади ва корхонанинг ишлаб чиқариш харажатлари қупаяди ҳамда фойда нормаси қамаяди,

- ККС дан озод булган солиқ туловчи уз махсулотини ККС туловчи булган корхонага сотад ва натижада корхона ККСни хисобга олиш ҳукукидан махрум булади ҳамда солиқни хисоблаш занжири узилади;

Бу солиқ тури буйича солиққа тортишнинг такомиллашуви бутун солиқ тизимининг самаралироқ ишлашига асос булиб хизмат килиши мумкин. Бизнингча. бу икки йуналишда:

биринчидан, ККС ставкасини аста- секинлик билан пасайтириш оркали;

иккинчидан, ККС базаси таркибини тартибга солиш оркали, яъни унинг базасидан ҳеч булмаганда акциз ва божхона божини чиқариб ташлаш билан амалга оширилади.

Кушилган киймат солиғи буйича имтиёз берилаётганда, имтиёз мақсадли берилиши керак. Агар аҳолини ижтимоий химоя қилиниши учун солиқдан имтиёз бериладиган булса, у бевосита аҳоли томонидан туланадиган хизматлар учун берилиши керак, яъни, имтиёз охириги сотув учун берилса, мақсадга мувофиқ булар эди.

IV.Боб. Сурхондарё вилояти Сарйосиё туман ДСИда ҳаёт фаолияти хавфсизлигини ҳолати ва самарали ташқил этиш йўллари

4.1. Ҳаёт фаолияти хавфсизлигининг аҳамияти

Ватанамиз миллий давлатчилиги ва иқтисодий мустақиллиги, қудратли интеллектуал салоҳиятининг юксак бўлишида сиёсий, ҳуқуқий, маънавий ва маърифий йўналишларда олиб борилаётган кенг қамровли тадбирлар мажмуасида, аҳоли ва ҳудудларни турли вазиятлардан муҳофаза қилиш, инсон хавфсизлиги ва саломатлигини сақлаш алоҳида ўрин тутаяди, шунинг учун ҳам бу соҳа миллий давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А. Каримов мазкўр масаланинг долзарблигига алоҳида эътибор бериб, республикаимиз мустақиллигининг дастлабки йиллариданоқ «Сиёсатимизнинг асл моҳияти аҳоли хавфсизлигини таъминлаш, уларни турли хил офатлар ва фавқулодда вазиятлардан ҳимоя қилишдир» деб алоҳида таъкидлаб келмоқдалар.

Олдинги асрда икки қарама-қарши сиёсий қарашларнинг бир-бирига фаол қаршилиги вақтларида бутун аҳоли қатлами фақат замонавий қирғин қуроллари ва ҳужумкор воситалардан ҳимояланиш руҳида тарбияланган бўлса, ҳозирги вақтда фуқаро муофазаси янги ижтимоий-иқтисодий зарурият асосида шаклланимоқда, мамлакатимизни ва аҳолини турли фалокатлар ва алоқатлардан сақлаш уларнинг меҳнатини, яшашини муҳофаза этиш руҳида тарбиялашга йўналтирилмоқда.

Шунинг учун фуқароларни турли бўладиган таъсирлардан сақлаш ҳозирги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланса, худди шундай бизнинг ўлкаимиз табиий офатлар (ер силкиниши, ер сурилиши, сел, сув тошқини ва ҳ.к.) бўлишига мойил ўлка бўлганлигидан ҳамда техноген авариялар ва экологик мувозанатни бузилиши натижасида унинг оқибатларидан, фуқаролар меҳнат муофазасини, халқ хўжалиги тармоқларини, моддий ресурсларни, техникаларни ва табиатни асраш, зарар кўрган ҳудудларда кутариш – тиклаш ишларини олиб бориш ҳам жуда муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Юқоридаги вазифаларни ҳал қилишда Ўзбекистон минтақаси учун хос бўлган табиий офатларни, ишлаб чиқариш аварияларини ва юзага келадиган экологик вазиятларни фуқаро ҳаёт фаолиятидаги меҳнат хавфсизлигини чуқур таҳлил этиш натижасидагина ҳар қандай вазиятлардаги моддий, маънавий йўқотишлар қўламини қисқартиришга еришиш мумкин.

4.2. Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИ ходимлари меҳнат ва ёнгин хавфсизлиги доирасидаги чора-тадбирлари

Саноатнинг барча тармоқларида ходимлар саломатлигини ҳимоя қилиш, меҳнат шароитларини яхшилаш ва техника хавфсизлигини таъминлашга доир омилларини излаб топиш, меҳнатни самарали ижодга айлантириш жамиятимизнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ходимларнинг саломатлигини сақлаш касб касалликлари ва захарланишларнинг олдини олишда, шунингдек уларни камайтиришда, ишга қабул қилишдан олдин ўтказиладиган тиббий кўрик ҳамда ишлаб чиқаришда зарарли, нохуш меҳнат шароитларида ишлаётган ходимларни даврий кўриқдан ўтказиб туриш чора-тадбирлар ичида муҳим ўрин тутади.

Раҳбарлар таркибини, тузилмалар ва аҳолини ўқитишда уларни амалий машғулотларга жалб қилиш катта аҳамиятга эга. Амалий машғулотлар раҳбарлар таркибини, Фуқаро муҳофазаси(ФМ)¹⁷ кучларини ва аҳолини ФМ вазифаларини бажаришга тайёрлашнинг юқори ва фаол шакли ҳисобланади. Амалий машғулотларда тузилмаларга кирган фуқароларнинг аниқ ва тартибли ҳаракатлари, турли хил жихозлар, асбоб-ускуналар, техникалардан фойдаланиш услублари ўрганилади, алоқа ва тузилмаларни бошқариш масалалари ишлаб чиқилади.

ФМнинг амалий машғулотларини замон талабларига мос ҳолда ўтказиш, фуқароларни душман томонидан қўлланиладиган замонавий қурол воситаларидан, шунингдек, ҳудудимизда кўзатиладиган табиий офатлар, ишлаб чиқариш авариялари ва фожиалар оқибатларидан муҳофаза қилиш, одамларда маънавий-ижтимоий психологик сифатларни тарбиялаш, объектларни узлуксиз фаолият кўрсатишини таъминлаш, қутқарув ва тиклов ишларини ошириш бўйича билимларини, қобилиятларини ошириш имконини беради.

Ёнгин халқ хўжалигига катта моддий зарар келтиради. Бир неча минут

¹⁷ Фуқаро муҳофазаси кейингиларда-ФМ

ёки соат ичида жуда катта миқдордаги халқ бойликлари ёниб кулга айланади. Ёнғин вақтида ажралиб чиқадиган тутун, карбонат ангидрид ва бошқа зарарли ҳид ҳамда газлар атмосферага кўтарилиб, хавонинг таркибини бузади. Бундан ташқари, кишиларнинг жароҳатланишига, ҳатто ўлимига сабаб бўлади. Буларнинг ҳаммаси, ёнғинга қарши кўраш тадбирлари ва ишларнинг хавфсиз бажариш усулларини меҳнат муҳофазаси билан биргаликда ўрганишни тақозо қилади.

Республикамизнинг ҳар бир фуқароси жамоат ва давлат мулкани кўз қорачиғидай сақлаши, асраб авайлаши, уни бойитиш ҳақида қайғуриши керак. Шунинг учун корхоналарда ёнғиннинг олдини олиш ва ўт ўчириш тадбирлари кенг жамоатчиликка суянган ҳолда олиб борилади. Ёнғин муҳофазасини ташқил қилиш касбий ва ихтиёрий турларга бўлинади.

Касбий ёнғин муҳофазаси ўз навбатида ҳарбийлаштирилган (йирик шаар ва муҳим объектларга хизмат кўрсатади), ҳарбийлаштирилмаган (туман марказлари ва йирик саноат объектларига хизмат кўрсатади) ва тармоқ (айрим бирлашма ва корхоналарга хизмат кўрсатилади) турларига бўлинади.

Ёнғин хавфи кам бўлган ҳамда кичикроқ корхона ва муассасаларда ёнғин муҳофазаси ва объектни қўриқлаш хизмати биргаликда қўшиб олиб борилади. Корхоналарда ёнғин муҳофазасини ташқил қилиш ва ёнғин чиқишини огоғлантириш ўт ўчириш техникаси ҳамда қуролларини алоқа ва ўчириш воситаларини жанговар ҳолатда сақлаш, ёнғин чиққан тақдирда уларни ўчиришда фаол қатнашиш, хал мулкани асраб-авайлаб сақлаш борасида тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб боришни тақозо этади.

Омборхона, устахоналардаги ёнғин хавфсизлиги учун жавобгарлик, уларнинг раҳбарлари ёки шу раҳбарлар вазифасини бажариб турган кишилар зиммасига юклатилади.

Республикамизда шаҳарлар, қишлоқлардаги аҳоли зинч яшайдиган жойлар ва халқ хўжалиги объектларининг ёнғин муҳофазасини мустакамлаш учун ёнғинга қарши кўраш режа асосида олиб борилади ва шу тўғрисида доим ғамхўрлик қилиб келинади. Ана шу ёнғин муҳофазаси ишининг икки

асосий йўналиши бор:

- биринчидан, ёнғиннинг олдини олишга қаратилган илмий-техник ва ташкилий тадбирларнинг режали мажмуи;

- иккинчидан, объектлар, шаҳар ва қишлоқлардаги аҳоли зинч яшайдиган жойларда ёнғинни ўчиришни ташкил қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Ёнғинга арши кўраш бошқармасининг вазифаси давлат мулкани, фуқаролар шахсий мулкани ёнғиндан салашдан иборат, шу билан бирга ёнғин назорати ташкилотлари ташкилий, назорат ва маъмурий ишларни амалга оширади. Уларнинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- Ҳамма идоралар, корхоналар ва алоҳида шахслар учун мажбурий бўлган ёнғин муҳофазасига доир қоидалар, меъёрлар, йўриқномалар ишлаб чиқиш ва уларни чоп этиш;

- саноат, фуқаро бинолари ва иншоотларини, аҳоли пунктларини лойиҳалаш, қуришда ёнғин хавфсизлиги қоидалари ва меъёрларининг бажарилишини текшириш;

- Ҳамма ташкилотлар, муассасалар, корхоналардаги ўт ўчириш бўлинмаларининг шайлигини ва ўт ўчириш воситаларининг созлигини қаттиқ назорат қилиш ҳамда текшириш.

Ўзбекистон Республикаси ёнғин назорати ташкилотлари ўз вазифаларини муваффақиятли бажаришлари учун уларга қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- ёнғин хавфсизлиги жиҳатидан қай ҳолатдалигини аниқлаш мақсадида барча саноат бинолари ҳамда иншоотлари, омборхоналар ва уйларни текшириш;

- корхоналар маъмурияти ва алоҳида шахслардан объектларнинг ёнғин хавфсизлиги нуқтаи назаридан қай ҳолатдалигини аниқлаш учун зарур бўлган маълумот ҳамда ҳужжатларни тақдим этишни талаб қилиш;

- ёнғин хавфсизлиги қоидалари бузилганлигини аниқлашда корхона раҳбарларига ана шу бузилишларни бартараф этиш юзасидан мажбурий

фармойишлар бериш ва бунинг учун зарур муддатларни белгилаш;

- ёнғин ва портлаш хавфини юзага келтирувчи оида бузқилишларини аниқлашда ана шу бузилишлар бартараф этилгунга қадар корхонанинг ишини бутунлай ёки қисман тўхтатиб қўйиш;

- ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши ёки бажарилмаслигида айбдор бўлган кишиларни маъмурий ёхуд жиноий жавобгарликка тортиш.

Ишчи-хизматчилар ўз иш ўрнидаги ёки ўзи ишлайдиган бўлинмадаги ёнғин хавфсизлиги талабларини яхши билишлари ва уларга қатъий амал қилишлари, ўт ўчириш воситаларидан фойдалана олишлари, меҳнат ҳамда технология интизомига қатъий риоя қилишлари, ёнғин ҳамда портлаш жихатидан хавфли модда ва ашёларни ишлатишни билишлари зарур.

Ҳар қандай объектда ёнғинни муваффақиятли ўчириш учун ёнғинга қарши кўрашиш тадбирларини олдиндан амалга ошириш катта аҳамиятга эга. Корхоналардаги ёнғинларнинг характерли хусусиятларидан бири шуки, ёнғиннинг бошланишида ҳарорат тез кўтарилади ва қуюқ тутун ажралиб чиқади. Масалан, аланганинг ўртача тарқалиш тезлиги тўқимачилик корхоналарда 0,35-0,65 м/мин. бўлса, чанг ва момик юзаларга тўпланиб қолган ҳолларда 1-2 м/мин. ни ташқил этади. Тажрибаларнинг кўрсатишича корхона цехларида аланга майдонининг тарқалиш тезлиги 8-12 м²/мин. ни ташқил этади.

Бунинг оқибатида ёнғинни бошланғич давридаёқ ўчириш имкони бўлмайди. Шу билан бирга бу шароит кишиларни эвакуатсия қилиш ишини, ўт ўчириш бўлимларининг фаолиятини қийинлаштиради. Агар ўтни ўчириш бўйича самарали тадбирлар зудлик билан амалга оширилмаса, ёнғин тезда ривожланиб, катталашиб кетади.

Буларнинг ҳаммаси корхонани ёнғинга қарши ҳар томонлама пухта тайёргарлик кўришга мажбур қилади. Бу тайёргарликнинг асосий шартларидан бири ёнғинни ўчириш бўйича тезкорлик билан режа ишлаб чиқишдир. Бунинг учун шароитни ҳисобга олган ҳолда, бўлиши мумкин бўлган энг мураккаб ёнғин кўзда тутилади ва унинг асосида воситалар ва

кишилар сони ҳисоблаб чиқилади.

Тезкорлик билан тузилган режа чизма ҳамда матндан иборат бўлади. Чизма қисмида корхонанинг асосий ишлаб чиқариш биноси ва унга ёндошган ёрдамчи бинолар, йўллар ва сув манбаларининг биргаликдаги схемаси кўрсатилади. Режада ўт ўчириш учун ишлатилиши мумкин бўлган барча сув манбалари, улар билан бино орасидаги масофалар кўрсатилиши ва ўт ўчириш бўлимлари ўз насосларини қайси сув манбаига ўрнатишлари ҳам кўрсатилиши керак. Зарур бўлса, кўп қавақтли биноларда ҳар бир қавақтнинг режаси ва унинг қирқими илова қилинади. Бу режа барча зарурий ахборотлар билан таъминланиши лозим.

Режанинг матн қисмида шу бинонинг ўзига хос хусусиятлари, ёнғин пайтида одамларни эвакуатсия қилиш, моддий бойликларни сақлаб қолиш, келаётган ўт ўчириш бўлимларининг еркин ҳаракат қилишлари ва қутқарув ишларини амалга ошириш тадбирлари кўрсатилади. Режада ўт ўчириш штабига корхона маъмурияти вақилларини жалб қилиш кўзда тутилади. Бунда ёнғин пайтида ўт ўчириш штабига жалб қилинган ҳар бир раҳбар нима қилиш аниқ ва тўлиқ ёзиб чиқилади.

Саноат корхонасининг ёнғин жиҳатидан хавфсизлиги корхона ҳудудида бинолар, автомобил йўллари, термийўлларнинг оқилона жойлаштирилишига, сув резервуарлари, ўт ўчирувчилар депосининг мавжудлиги ҳамда жойлашувига кўпроқ эътибор берилади.

Корхонанинг бош режасида ишлаб чиқариш бинолари ва иншоотларнинг жойлашуви шамол йўналишининг қўлдастасига асосан лойиҳаланади. Корхона ҳудуди энг яқин тураржой даҳасига нисбатан шамолга тескари томонда жойлаштирилади. Ёнғин жиҳатидан энг хавфли бино ва иншоотлар ҳам корхонанинг бош режасида шу нуқати назар асосида, бино ҳамда иншоотларнинг гуруҳланишини ҳисобга олиб, ишлаб чиқаришнинг технологик жараёни ва ёнғин хавфи белгиларидан келиб чиққан ҳолда жойлаштирилиши лозим.

4.3. Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИда фавқулотда ҳолатлар доирасидаги чора-тадбирлари

Фавқулодда вазият (ФВ)¹⁸ — маълум ҳудудда юз берган фалокат, ҳалокат ва бошқа турдаги офатлар натижасида кишиларнинг ўлимига, саломатлигига, теварак атрофдаги табиий муҳитга сезиларли моддий зарар этказувчи, одамларнинг турмуш шароитини бузилишига олиб келадиган ҳолатдир. Фавқулодда вазиятлар хавфнинг тарқалиш тезлигига кўра, кўйидаги гуруҳларга бўлинади:

а) тасодифий ФВ — ер силкиниши, портлаш, транспорт воситалардаги авариялар ва бошқалар;

б) шиддатли ФВ — ёнғинлар, заҳарли газлар отилиб чиқувчи портлашлар ва бошқалар;

в) мўтадил (ўртача) ФВ — сув тошқинлари, вулқонларнинг отилиб чиқиши, радиоактив моддалар оқиб чиқувчи авариялар ва бошқалар;

г) равон ФВ — секин-аста тарқалувчи хавфлар: кургоқчилик, эпидемияларнинг тарқалиши, тупроқнинг ифлосланиши, сувни кимёвий моддалар билан ифлосланиши ва бошқалар.

Фавқулодда вазиятлар яна тарқалиш миқёсига (шикастланганлар сонига ҳамда моддий йўқотишлар миқдорига қараб) кўра 4 гуруҳга бўлинади:

1 Локал (объект миқёсидаги) ФВ;

2 Маҳаллий ФВ;

3 Республика (миллий) ФВ;

4 Трансчегаравий (глобал).

Локал Фавқулодда вазият — бирор объектга тааллуқли бўлиб, унинг миқёси ўша объект ҳудуди билан чегараланади. Бундай вазият натижасида 10 дан ортиқ бўлмаган одам жабрланган ёки 100 дан ортиқ бўлмаган одамнинг ҳаёт фаолияти шароитлари бузилган ёхуд моддий зарар Фавқулодда вазият павдо бўлган кунда энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 1 минг бараваридан

¹⁸ Фавқулотда вазият кейингиларда-ФВ

ортиқ бўлмаган миқдорни ташкил этган ҳисобланади. Бундай ФВ оқибатлари шу объект кучи ва ресурслари билан тугатилади.

Маҳаллий тавсифдаги Фавқулодда вазият — аҳоли яшайдиган ҳудуд (аҳоли пункти, шаҳар, туман, вилоят) билан чегараланади. Бундай вазият натижасида 10 дан ортиқ, бироқ 500 дан кам бўлмаган одамнинг ҳаёт фаолияти шароитлари бузилган ёхуд моддий зарар Фавқулодда вазият пайдо бўлган кунда энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 1 минг бараваридан ортиқни, бироқ 0,5 миллион бараваридан кўп бўлмаган миқдорни ташкил этган ҳисобланади.

Республика (миллий) тавсифдаги Фавқулодда вазият дейилганда — Фавқулодда вазият натижасида 500 дан ортиқ одамнинг ҳаёт фаолияти шароитлари бузилган ёхуд моддий зарар ФВ пайдо бўлган кунда энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 0,5 миллион бараваридан ортиғини ташкил этадиган, ҳамда ФВ минтақаси вилоят чегарасидан ташқарига чиқадиган, республика миқёсида тарқалиши мумкин бўлган ФВ тушунилади. Трансчегаравий (глобал) тавсифдаги Фавқулодда вазият дейилганда эса, оқибатлари мамлакат ташқарисига чиқадиган ёхуд ФВ чет элда юз берган ва Ўзбекистон ҳудудига дахлдор ҳолат тушунилади.

Эпидемия — одамларнинг гуруҳ бўлиб юқумли касалланиши, уларнинг захарланиши (захарли модда билан ҳамда озиқ-овқатдан оммавий захарланиш); эпизоотия — ҳайвонларнинг оммавий касалланиши ёки нобуд бўлиши; Эпифитотия эса ўсимликларнинг оммавий нобуд бўлишидир.

Техноген тусдаги Фавқулодда вазиятларга 7 хил турдаги вазиятлар киради:

1) Транспортлардаги авариялар ва ҳалокатлар — экипаж аъзолари ва йўловчиларнинг ўлимига, ҳаво кемаларининг тўлиқ парчаланишига ёки қаттиқ шикастланишига ҳамда қидирув ва аварияқидирув ишларини талаб қиладиган авиа ҳалокатлар;

Ёнғинга, портлашга, ҳаракатланувчи таркибининг бузилишига сабаб бўлган ва темир йўл ходимларининг ҳалокат ҳудудидаги темир йўл

платформаларида, вокзал биноларида ва шаҳар иморатларида бўлган одамлар ўлимига, шунингдек, ташланган кучли таъсир кўрсатувчи захарли модда (КТЗМ)лар билан ҳалокат жойига туташ ҳудуднинг захарланишига олиб келган темир йўл транспортдаги ҳалокат ва фалокатлар;

Портлашларга, ёнғинларга, транспорт воситаларининг парчаланишига, ташиладиган КТЗМларнинг зарарли хоссалари намоён бўлишига ва одамлар ўлими (жароҳатланиши, захарланиши)га сабаб бўладиган автомобил транспортининг ҳалокати ва авариялари, шу жумладан, йўлтранспорт ходисалари;

Одамларнинг ўлимига, шикастланишига ва захарланишига, метрополитен поездлари парчаланишига олиб келадиган метрополитен бекатларидаги ва тунелларидаги ҳалокатлар, авариялар, ёнғинлар;

Газ, нефт маҳсулотларининг отилиб чиқишига, очиқ нефт ва газ фаввораларининг ёниб кетишига сабаб бўладиган магистрал кувурлардаги авариялар.

2) Кимёвий хавфли объектлардаги авариялар:

Теварақатроф табиий муҳитга таъсир қилувчи захарли моддаларнинг (авария ҳолатида) одамлар, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг кўплаб шикастланишига олиб келиши мумкин бўлган ёки олиб келган тақдирда, йўл кўйиладиган чегаравий концентрациялардан анча ортиқ миқдорда санитария — химоя ҳудудидан четга чиқишига сабаб бўладиган кимёвий хавфли объектлардаги авариялар, ёнғин ва портлашлар.

3) Ёнғин, портлаш хавфи мавжуд бўлган объектлардаги авариялар: Технологик жараёнда портлайдиган, осон ёниб кетадиган ҳамда бошқа ёнғин учун хавфли моддалар ва материаллар ишлатиладиган ёки сақланадиган объектлардаги одамларнинг механик ва термик шикастланишларига, захарланишларига ва ўлимига, асосий ишлаб чиқариш захираларининг нобуд бўлишига, Фавқулодда вазиятлар ҳудудларида ишлаб чиқариш маромининг ва одамлар ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келадиган ёнғинлар ва портлашлар;

Одамларнинг шикастланишига, захарланишига ва ўлимига олиб келадиган ҳамда қидирув-қутқариш ишларини ўтказишни, нафас олиш органларини муҳофаза қилишнинг махсус анжомларини ва воситаларини қўллашни талаб қилувчи кўмир шахталаридаги ҳамда конруда саноатидаги газ ва чанг портлаши билан боғлиқ авариялар, ёнғинлар ва жинсларнинг кўпорилиши.

4) Энергетика ва коммунал тизимлардаги авариялар: Саноат ва қишлоқ-хўжалиги махсулотлари истеъмолчиларининг авария туфайли энергия таъминотисиз қолишига ҳамда аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келадиган ГЭС, ГРЭС, ИЭСлардаги, туман иссиқлик марказларидаги электр тармоқлардаги буғқозон қурилмаларидаги, компрессор, газ тақсимлаш шахобчаларидаги ва бошқа энергия таъминоти объектларидаги авариялар, ёнғинлар, аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига ва саломатлигига хавф туғилишига олиб келадиган газ қувурларидаги, сув чиқариш иншоотларидаги, сув қувурларидаги, қанализация ва бошқа коммунал объектлардаги авариялар;

Атмосфера, тупроқ, ер ости ва ер усти сувларининг одамлар саломатлигига хавф туғдирувчи даражада концентрациядаги зарарли моддалар билан ифлосланишига сабаб бўладиган газ тозалаш қурилмаларидаги, биологик ва бошқа тозалаш иншоотларидаги авариялар.

5) Бино ва иншоотларнинг бирдан қулаб тушиши билан боғлиқ авариялар:

Одамлар ўлими билан боғлиқ бўлган ва зудлик билан аварияқутқарув ўтказилишини ҳамда зарар кўрганларга шошшшнч тиббий ёрдам кўрсатилишини талаб қиладиган мактаблар, касалхоналар, кинотеатрлар ва бошқа ижтимоий йўналишдаги объектлар, шунингдек, уй-жой сектори бинолари конструкцияларининг тўсатдан бузилиши, ёнғинлар, газ портлаши ва бошқа ходисалар.

6) Радиоактив ва бошқа хавфли ҳамда экологик жихатдан зарарли моддалардан фойдаланши ёки уларни сақлаш билан боғлиқ авариялар:

Санитария-ҳимоя ҳудуди ташқарига чиқариб ташланиши натижасида пайдо бўладиган юқори даражадаги радиоактивлик одамларнинг йўл кўйиладиган кўп миқдорда нурланишини келтириб чиқарадиган технологик жараёнда радиоактив моддалардан фойдаланадиган объектлардаги авариялар; радиоактив материалларни ташиш вақтидаги авариялар; радиоизотоп буюмларнинг йўқотилиши; биологик воситаларни ва улардан олинадиган препаратларни тайёрлаш, сақлаш ва ташишни амалга оширувчи илмий-тадқиқот ва бошқа муассасаларда биологик воситаларнинг атроф-мухитга чиқиб кетиши ёки йўқотилиши билан боғлиқ вазиятлар.

7) Гидротехник иншоотлардаги ҳалокатлар ва авариялар: Сув омборларида, дарё ва каналлардаги бузилишлар, баланд тоғлардаги йўллардан сув уриб кетиши натижасида вужудга келадиган ҳамда сув босган ҳудудларда одамлар ўлимига, саноат ва қишлоқ хўжалиги объектлари ишининг, аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келадиган ва шошилишч кўчириш тадбирларини талаб қиладиган ҳалокатли сув босишлари.

Экологик тусдаги фавқулодда вазиятлар. Экологик тусдаги ФВлар асосан 3 хил бўлади:

1. Қуруқлик (тупроқ, ер ости)нинг ҳолати ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар: ҳалокатли кўчқилар — фойдали қазилмаларни қозиш чоғида ер остига ишлов берилиши ва инсоннинг бошқа фаолияти натижасида ер юзасининг ўпирилиши, силжиши;

Тупроқ ва ер саноати туфайли келиб чиқадиган токсикантлар билан ифлосланиши, оғир металллар, нефт маҳсулотлари, шунингдек, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида одамларнинг соғлиги учун хавф солувчи концентрацияларда қўлланиладиган пестицидлар ва бошқа захарли химикатлар мавжудлиги.

2. Атмосфера (ҳаво мухити) таркиби ва хоссалари ўзгариши билан боғлиқ бўлган вазиятлар:

Ҳаво мухитининг қуйидаги ингридиентлар билан экстремал юқори

ифлосланиши:

— олтингугуртли оксид, азотли оксид, углеродли оксид, диоксид, курум, чанг ва одамлар соғлигига хавф солувчи концентрацияларда антропоген тусдаги бошқа зарарли моддалар;

— кенг қўламда кислотали ҳудудлар ҳосил бўлиши ва кўп миқдорда кислота чиқиндилари ёғилиши;

— радиациянинг юқори даражаси.

3. Гидросфера ҳолатининг ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар:

Ер юзаси ва ер ости сувларининг саноат ва қишлоқ-хўжалиги ишлаб чиқариши оқовалари;

Нефт маҳсулотлари, одамларнинг заҳарланишига олиб келган ёки олиб келиши мумкин бўлган, таркибида оғир металллар, ҳар хил заҳарли химикатлар мавжуд чиқиндилар ва бошқа зарарли моддалар билан экстеремал юқори даражада ифлосланиши;

Биолар, муҳандислик коммуникациялари ва уй-жойларнинг эмирилишига олиб келиши мумкин бўлган ёки олиб келган сизот сувлар миқдорининг ортиши;

Сув манбалари ва сув олиш жойларининг зарарли моддалар билан ифлосланиши оқибатида ичимлик сувининг кескин етишмаслиги.

Ҳозирги вақтда Бирлашган Миллатлар Ташқилоти — БМТ бўйича фавқулодда вазиятларнинг тавсифига яна қўшимча қилиб:

а) ижтимоий-сиёсий тавсифдаги ФВ;

б) ҳарбий тавсифдаги ФВ ни киритиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига кўра бизнинг минтақада 7 хил ФВ турлари тасдиқланган:

1. Зилзилалар, ер сурилиши;

2. Сел, сув тошқинлари ва бошқалар;

3. Кимёвий хавфли объектларда авария ва фалокатлар (ўткир заҳарли моддаларнинг ажралиб чиқиши);

4. Портлаш ва ёнғин хавфи мавжуд объектлардаги авария ва фалокатлар;

5. Темир йўл ва бошқа транспорт воситаларида ташиш пайтидаги авария ва фалокатлар;

6. Хавfli эпидемияларнинг тарқалиши;

7. Радиоактив манбалардаги авариялар.

Фуқаро муҳофазаси давлат тизимлари — ҳарбий даврда ҳам, тинчлик даврида ҳам юзага келадиган хавфлардан аҳолини, ҳудудларни, моддий бойликларни муҳофаза қилишда муҳим вазифаларни бажаради. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 26 майда қабул қилган «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги қонунида ўз аксини топган.

4.4. Сурхондарё вилояти Сариосиё туман ДСИ да фаолият кўрсатаётган ходимларга тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича амалга оширилиб келаётган ишлари ва уни мукаммалаштириш йўллари.

Касал бўлиб қолганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда ва бошқа ҳолларда фуқаролар профилактик, ташхис қўйиш-даволаш, куч-қувватни тиклаш, санаторий-кўрорт, протез-ортопедия ёрдами ва бошқа хил ёрдамни, шунингдек беморларни, меҳнатга лаёқатсиз ва ногирон кишиларни боқиш-парваришлаш юзасидан ижтимоий чора-тадбирларни, шу жумладан, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақаси тўлашни ўз ичига оладиган тиббий-ижтимоий ёрдам олиш ҳуқуқига эга.

Тиббий-ижтимоий ёрдам тиббиёт ходимлари ва бошқа мутахассислар томонидан кўрсатилади.

Фуқаролар ўзларини ихтиёрий равишда тиббий суғўрта қилдириш асосида, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг маблағлари, ўз шахсий маблағлари ҳамда қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан қўшимча тиббий ва бошқа хил хизматлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Фуқароларнинг айрим тоифалари протезлар, ортопедик ва мослама буюмлар, эшитиш аппаратлари, ҳаракатланиш воситалари ва бошқа махсус воситалар билан имтиёзли тарзда таъминланиш ҳуқуқига эга. Бундай ҳуқуққа эга бўлган фуқароларнинг тоифаларини, шунингдек уларни таъминлаш шартлари ва тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайди.

Фуқаролар ихтисослашган соғлиқни сақлаш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муассасаларида тиббий экспертизадан ўтиш ҳуқуқига эга.

Биринчи медицина ёрдамнинг вазифаси энг оддий чораларни кўриш билан шикастланган одам ҳаётини қутқариб қолиш, унинг азоб-уқубатларини камайтириш, рўй бериши эҳтимол асоратларнинг олдини олиш, шикаст ёки касалликнинг ўтишини енгиллаштиришдан иборатдир.

Биринчи медицина ёрдами шикастланиш ҳодисаси рўй берган жойда шикастланган одамнинг ўзи (ўз-ўзига ёрдам бериш), ўртоғи (ўзаро ёрдам), санитар дружиначилар томонидан берилиши мумкин. Биринчи медицина ёрдамига кирадиган чора-тадбирлар қуйидагилардан иборат: қон оқишини вақтинча тўхтатиб қўйиш, баданнинг жароҳатланган ва қуйган жойига стерил боғлам қўйиб боғлаш, сунъий нафас олдириш ва юракни билвосита массаж қилиш, антидотлар билан укол қилиш, антибиотиклар бериш, оғриқ қолдирадиган дорилар юбориш,(шок маҳалида), ёниб турган кийимни учириш, транспортда олиб бориш учун шикастланган жойни қимирламайдиган қилиб боғлаб қўйиш (транспорт иммобилизацияси), одамнинг баданини иситиш, иссиқ ва совуқдан пана қилиш, противогоз кийгизиш, шикастланган кишини заҳарланган жойдан олиб чиқиш, қисман санитар обработкасидан ўтказиш.

Бир йўла ҳар хил турдаги шикастга учраган одамга биринчи медицина ёрдами кўрсатишга киришиллар эқан, айрим усул-амалларнинг тартибни белгилаб олиш керак. Чунончи, сон суяги очик синиб, артериядан қон кетиб турган маҳалда биринчи навбатда ҳаёт учун хатарли бўлган қон кетишини тўхтатиш, кейин жароҳатга стерил боғлам қўйиш ва шундан кейингина оёқни қимирламайдиган қилиб боғлашга (иммобилизация қилиб қўйишга) киришиш: синган жойни ҳеч қимирламайдиган қилиб қўйиш учун махсус шина солиб боғлаш ёки қўлида бор воситалардан фойдаланиш керак.

Хулоса ва таклифлар

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида маҳсулотни сотишдан келадигач соф тушум купайишининг давлатга тегадиган нафи шундаки, у канча ошиб борса, солиқ юки камайган ҳолда унинг суммаси мос равишда купайиб боради. Маҳсулотни сотишдан келадиган соф тушумнинг купайишининг жамиятга фойдаси шундаки, умумий яратилган ялпи ички маҳсулот ошиб боради, ички бозоримиз товарларга туйиниб боради ва ниҳоят шу корхонада ишлаётган ходимларнинг фаровонлиги ҳам ошиб боради.

Бизнинг фикримизча, солиқ харажатларини моддалар буйича таҳлил қилиш ва унинг натижалари асосида солиқ юкини оптималлаштиришни амалиётга жорий этиш бевосита корхоналарнинг молиявий натижаларини яхшилашга олиб келади. Бу эса ҳозирги шароитда корхоналарнинг молиявий барқарорлигини таъминлайди, натижада бюджетга купрок солиқ ва бошқа мажбурий туловлар тушади.

Бизнинг фикримизча, мамлакат макроиқтисодий барқарорлигини мустаҳкамлаш ва иқтисодиётни солиқларнинг юки орқали тартибга солишда солиқ юкини такомиллаштиришда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- солиқларнинг туловчиларга тушадиган солиқ юкини камайтириш ёрдамида иқтисодиётда кичик бизнес ва тадбиркорликни янада ривожланишини таъминлаш;

- хўжалик юритувчи субъектлар зиммасидаги солиқ юкини бундан кейин ҳам камайтириб бориш йўли билан улар ихтиёрида қоладиган маблағларни айнан, фаолиятни кенгайтириш орқали қўшимча иш ўринларни яратиш, техник модернизациялаш ва инновацион фаолиятга йўналтирилишини таъминлашга эришиш;

- солиқларни ҳисоблаш ва ҳисобини юритишни ихчамлаштириб бориш ҳамда уларни бюджетга ундириш механизмини такомиллаштириш;

- солиқ имтиёзлари ва преференцияларни унификациялаш орқали берилиши орқали хўжалик субъектлари фаолиятини рағбатлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш;

- хўжалик юритувчи субъектлар, аҳоли билан солиқ органлари ўртасида солиқ муносабатлари борасида online интерактив хизматларни ривожлантириш;

- солиқ маъмурчилигини соддалаштириш ва такомиллаштириб бориш лозим.

Юқорида келтирилган фикрларимизни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, солиқ туловчилар тулайдиган солиқларнинг тўғри ҳисобланиши ва прогноз қилиниши бюджетга солиқ тушумларини ўз вақтида тушишига, солиқни ҳисоблашда оптимал усуллардан фойдаланиш ҳамда солиқ ставкасининг мақбул вариантини амалиётга қўлланилиши хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидан келиб чиққан ҳолда, шуни айтиш керакки, солиқ юкини ошиб кетишига олиб келувчи айрим имтиёзларнинг бекор қилиниши, корхоналарга бир хилдаги солиқ сиёсатини юритиш, пировард натижада, корхоналар зиммасидаги солиқ юкини пасайтириш учун хизмат килади. Натижада солиқ юки иктисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектлари буйича мутаносиб таксимланади, миллий ишлаб чиқарувчилар фаолиятини ривожлантиради ва уларда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ракобатбардошлигини оширади. Келгусида бу тадбирлар нафакат солиқ юкини пасайтириш орқали бюджетнинг даромад қисмидаги йукотишларнинг урнини коплайди, балки ишлаб чиқаришнинг ўсиши эвазига унга солиқ тушумларини янада купрок тушишига олиб келади.

Солиқ тизимидаги ислохотлар макроиктисодий барқарорликни таъминлашда муҳим фискал омиллардан бири эканлигини кўрсатмоқда.

Шуни ҳисобга олган ҳолда солиқ ва солиққа тортиш тизимида қуйидаги масалаларни эътиборга олиш лозим деб ҳисоблаймиз:

1. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларини солиқ субъектларининг оилавий ва ижтимоий аҳволи (оила бошлиғи, ёлғиз боқувчи), оилавий даромадларининг таркибига қараб табақалаштириш.

2. резидент жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи базасидан ишчи ва хизматчи ходимларнинг ўрта ва махсус таълим муассасалари ҳамда соғлиқни сақлаш ташкилотларига қилган ижтимоий харажатларини йиллик ҳисобланган даромад солиғининг 10 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда чегириб ташлаш.

3. тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахслар фаолиятини эркинлаштириш ва солиққа тортиш жараёнларини соддалаштириш мақсадида, солиқ тўлашда уларга айланма суммасига қараб катъий белгиланган ставкада ёки даромад (харажат)лар ҳисобини юритган ҳолда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларида солиқ тўлаш юзасидан танлаш ҳуқуқини бериш.

Солиқ юқини кескин камайтиришга ва аксарият кичик корхоналарни умумбелгиланган солиқ солиш режимига ўтказиш мақсадида солиқ солишнинг умумбелгиланган тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жумладан:

- умумбелгиланган режимда тушум солиқларини бекор қилиш;
- солиқлар сони (жумладан, абонент рақамидан фойдаланиш тўлови каби ғаройибларини) сезиларли қисқартириш;
- солиқ солиш ставкаларини қисқартириш;
- инвестиция харажатларида 100 фоизли амортизация ва ҚҚС қайтарилиши тамойилларини жорий қилиш.

2. Солиқ солишнинг соддалаштирилган режимда фаолият юритувчи корхоналарнинг ҚҚСга ўтишини рағбатлантириш. Ёки чакана савдога солиқлар фойдасига ҚҚСдан воз кечиш.

3. Меҳнатга солиқларни кескин камайтириб, даромад солиғи тўлашнинг “текис” шкаласига ўтиш.

4. Индивидуал ва тармоқ солиқ имтиёзларидан воз кечиш.

5. Истикболда – солиқ солишнинг турфа режимлари сиёсатидан воз кечиш.

6. Солиқ маъмурияти ва солиқ ҳисоботи тизимларини содалаштириш.

Бизнинг фикримизча, солиқ юкени ҳисоблашда маҳсулотни сотишдан соф тушум кўрсаткичига нисбатан аниқлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки бу кўрсаткичга нисбатан солиқ юки даражасини аниқлаш, хужалик юритувчи субъект соф тушумининг канча фоизи солиқлар ва бошка мажбурий туловлар сифатида харажатларга олиб боришни характерлайди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

1. Ўзбекистан Республикаси Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2016 й.
2. Ўзбекистан Республикасининг Солиқ Кодекси -Т.: Адолат, 2016 й.
3. “Бюджет кодекси” Ўзбекистон Республикасининг 26 декабрь 2013 йилда ЎРҚ 360 – сонли қонуни билан тасдиқланган. [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz);
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ-4947-сонли Фармони.
5. Ш.М.Мирзиёев Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. www.uza.uz.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-2699-сонли қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454-сонли қарори.
8. Каримов И.А. Бош мақсадимиз - мавжуд кийинчиликларга қарамадан, олиб бораётган ислохотларни, иктисодиётимизда таркибий узгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йул очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. // Халқ сузи, 2016 йил 16 январь, №11, 2-б.
9. Маликов Т. “Солиқ юкининг оғирлигини кескин қамайтириш керакми?” Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. 32-бет.

10. Ш.Тошматов.Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли.-Т “Фан ва технология” 2008 й 129 бет
11. Шамситдинов Ф.Ш., Шамситдинова Ф.Ш. //Чет мамлакатлари солиқ тизими. Дарслик. –Т., 2011.
12. Пансков В., Кынязев В. «Налоги и налогообложение». Учебник. М.: МЦФЭР. 2003.С.61.
13. Брызгалин В. «Налоговая оптимизация: принципы, методы, рекомендации». М.:2002. С.54.
14. Гатаулин Ш.К Солиқлар ва солиққа тортиш. Ўқув қуланма. — Тошкент: УзР ДСК- 1996. 30-35-бет;
15. Ниязметов И. Солиқ юкини оптималлаштириш: назария, услубият ва амалиёт. Монография. – Тошкент: Молия, 2016. – 192 б.
16. Солиқ, қонунчилиги асослари. Уқув қуланма / Тузувчилар Д.И.Шаулов, У.Т.Кан. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 1999 228 бет.;
17. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации. — М.: «Мир книги», 2000. — 64-бет.;
18. Кирова НА. Определения налогового бремя // «Финанси», 1998, 9-сом. 32-бет ;
19. Пансков В.Г. Налоговое бремя Российской налоговой системы // «Финанси», 1998, ИИ-сом. 19-бет.;
20. Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. Т.: Гафур Гулом, 2000 й. 10-бет.
21. Алимардонов М.И., Худойкулов С.К., Юсупов О.А., Агзамов А.Т., Юридик шахсларни солиққа тортиш. Дарслик. Тошкент-2013
22. Горский И. Налоги: История и современност. В кн.: Налоговое планирование для руководителя и бухгалтера. Т. И. - М., 1997;
23. Пардаев Л.. Азимов Б. Корхоналар фаолиятини солиқлар воситасида тартибга солиш. — Тошкент: ЗАР ҚАЛАМ 2005 - 8-бет.

24. Басовским Л.Г. Теория экономического анализа. Учебное пособие. — М.: «ИНФРА-М», 2001. — 222-бет.;
25. Савицкая Г.В. Народнохозяйственная деятельность предприятия. Учебное пособие. Минск: ООО «Новое знание», 2000. — 688-бет.;
26. Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. Учебник — М.: «ИНФРА-М», 2002. — 333-бет.;
27. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашен Е.В. Методика финансового анализа. — М.: «ИНФРА-М», 2000. — 208-бет.;
28. Палий В.Ф. Новая бухгалтерская отчетность: содержание методики анализа. — М.: «Контроллинг», 1991 — 64-бет.;
29. Акрамов Э.А. Анализ финансового состояния предприятия. — Тошкент, 2000. — 169-бет.;
30. Акрамов Э.А. Корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили. — Тошкент: «Молия», 2003. 224- бет.;
31. Волжин И.О., Эргашбоев В.В. Молиявий таҳлил,— Тошкент: «Иқтисодий ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 1998.— 254- бет.;
32. Ергешев Е. Иқтисодий ва молиявий таҳлил. Дарслик. — Тошкент: «Консаудитинформ-Нашр» нашриёт, 2005. — 346-бет.;
33. Иброҳимов А. Молиявий таҳлил. Тошкент: «Мехнат», 1995. 60-бет.;
34. Вахабов Д., Иброҳимов А. Молиявий таҳлил. Дарслик. — Тошкент: «Шарк», 2002. — 224-бет.;
35. Вахабов А.В., Иброҳимов А.Т., Якубов У.К. Бошқа тармоқларда иқтисодий таҳлилнинг хусусиятлари. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2004. — 148-бет.;
36. Шоалимов А.Х., Тожибоева Ш.А. Бошқарув таҳлили — Тошкент: ТДИУ, 2004,— 140-бет.;
37. Шоалимов А.Х., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил назарияси. — Тошкент: ТДИУ, 2004.-91- бет.;
38. Вахабов А., Иброҳимов А., Ҳақимов Б. Иқтисодий таҳлил назарияси. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2003. — 176-бет.;

39. Ибрагимов А.Т., Раҳимов М.Ю. Бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2004. — 104-бет.;
40. Аҳмаджонов Х.И., Раҳимов М.Ю. Молиявий таҳил. Ўқув қўлланма. — Тошкент: ТМИ, 2004. — 160-бет.;
41. Санакулова Б.Р. Кичик тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш орқали иқтисодий ўсишни таъминлаш. Докторлик диссертацияси автореферати – Тошкент 2016., - 30 б.
42. Абдуллаев Ё., Иброҳимов А., Раҳимов М. Иқтисодий таҳлил: 100 савол ва жавоб. Тошкент: «Меҳнат», 2001. - 320-бет.;
43. Пардаев М.Қ. Молиявий таҳлил методологияси. — Самарканд: СамҚИ. 1996.— 155-бет.;
44. Пардаев М.Қ. Исроилов Б.И. Молиявий таҳлил. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 1999. — 356-бет.;
45. Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. 1-қисм. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2001. — 176-бет.;
46. Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. 2-қисм. — Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2001. — 256-бет.;
47. Пардаев М.Қ., Исроилов Б. И. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. — Тошкент: «Меҳнат», 2004 556-бет.;
48. Пардаев М.Қ., Абдукаримов И.Т., Исроилов Б.И. Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2003. 256-бет.; ва ҳ.к
49. Ваҳобов А., Жўраев А. Солиқлар ва солиққа тортиш. Дарслик. -Т.: Шарқ, 2009. 236-б.
8. www.mf.uz – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги сайт маълумотлари
9. www.soliq.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси сайт маълумотлари.
10. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайт маълумотлари.

**Сурхондарё вилоятида солиқ турлари бўйича туманлар кесимида 1 апрел ҳолатига бюджетдан қарздорлик тўғрисида
маълумот**

Т/ Р	Худудий ДСИлар номи	жами	шу жумладан солиқ турлари бўйича									
		сумма	ҚҚС	Акциз	Юридик шахслар учун foyда	Мол- мулк	Ер солиқ	Сув ресурсла ридан foyдала нганлик учун солиқ	Жисм оний шахсл ар даром ад солиқ	Ягона солиқ тулови	Савдо ва умумий овкатлани ш корхонала ри	Бошка солиқла р
1	Термиз ш	4 223,2	901,4	0,0	127,2	260,0	233,1	1,7	0,0	1 695,6	662,5	341,59
3	Ангор	1 451,0	44,8	0,0	4,1	33,8	1 112,3	7,6	0,0	245,1	11,1	-
4	Олтинсой	2 044,2	112,5	0,0	5,4	25,3	1 647,2	0,1	0,0	185,7	16,7	51,25
5	Бойсун	462,8	25,9	0,0	1,7	5,0	143,7	1,3	0,0	258,7	19,6	7,07
6	Музрабод	3 902,3	401,5	0,0	13,2	968,8	1 995,6	8,9	0,0	463,4	17,7	33,22
7	Денов	5 387,6	223,6	0,4	31,6	35,0	3 216,8	9,1	0,0	867,7	72,3	931,00
8	Жарқурғон	2 217,7	707,7	0,0	162,8	59,1	628,8	2,7	0,0	514,5	19,9	122,14
9	Қумқурғон	2 716,5	111,0	3,0	18,2	124,5	1 679,0	1,2	0,0	657,7	33,0	88,81
10	Қизирик	2 182,5	24,0	0,0	0,3	34,4	1 030,4	0,3	0,0	861,9	8,8	222,35
11	Сариосиё	5 108,3	1 822,1	0,0	145,7	206,4	1 685,8	9,2	0,0	432,1	53,0	753,98
12	Термиз	1 701,5	293,0	0,0	3,3	56,3	748,3	3,8	0,0	566,6	17,7	12,55
13	Шеробод	4 746,7	1 392,0	0,0	93,0	1 224,3	1 420,7	4,0	0,0	536,1	31,7	44,95
14	Шурчи	4 196,6	842,3	0,0	0,6	44,5	1 963,7	0,9	0,0	440,4	816,6	87,71
15	Узун	2 809,3	26,3	0,0	26,3	25,2	2 206,9	3,3	0,0	525,0	19,0	- 22,71
	жами	43 150,1	6 928,0	3,4	633,7	3 102,7	19 712,3	54,1	0,0	8 250,6	1 799,4	2 673,92

**Сурхондарё вилоятида 2018 йил апрел ойида бюджетга ундириладиган даромадлар бўйича
МАЪЛУМОТ**

№	Туман ва шаҳарлар номи	2018 йил апрел ойида (маҳаллий)				2017 йилнинг мос давридаги тушум	Фарқи	
		Режа	тушум	фарқи	Ижро %		сумма	%
1	Вилоят бюджети	69 090,6	86 764,2	17 673,6	125,6%	15 781,3	70 982,9	550%
2	Термиз шаҳри	1 590,0	1 840,3	250,4	115,7%	5 461,3	-3 621,0	34%
3	Олтинсой тумани	1 279,7	1 511,4	231,6	118,1%	2 632,1	-1 120,7	57%
4	Бойсун тумани	988,8	1 349,3	360,5	136,5%	4 348,5	-2 999,3	31%
5	Музработ тумани	936,4	1 176,3	239,9	125,6%	1 976,3	-799,9	60%
6	Денов тумани	2 300,0	2 313,2	13,2	100,6%	13 099,3	-10 786,1	18%
7	Жарқўрғон тумани	1 315,7	1 689,4	373,7	128,4%	6 415,9	-4 726,5	26%
8	Қумқўрғон тумани	1 244,5	1 275,1	30,6	102,5%	4 256,9	-2 981,7	30%
9	Қизириқ тумани	1 502,7	2 114,8	612,1	140,7%	2 797,3	-682,5	76%
10	Сариосиё тумани	1 460,8	1 912,0	451,2	130,9%	6 057,7	-4 145,7	32%
11	Термиз тумани	868,2	1 078,9	210,8	124,3%	4 082,7	-3 003,8	26%
12	Узин тумани	1 050,5	1 614,1	563,6	153,6%	2 952,7	-2 338,5	55%
13	Шўрчи тумани	1 215,7	1 616,8	401,2	133,0%	4 629,4	-3 012,5	35%
14	Шеробод тумани	1 188,0	1 356,3	168,4	114,2%	4 330,4	-2 974,1	31%
15	Ангор тумани	968,5	1 260,7	292,2	130,2	2 339,9	-1 079,1	54%
	ЖАМИ	87 000,0	108 872,9	21 872,9	125,1%	81 161,6	27 711,4	134%